

PRIKAZI

Andrea Matošević, Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću, Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb, Pula 2011., 358 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Knjiga *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Andree Matoševića, antropologa sa Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, nastala je iz istraživanja koja su prvotno objedinjena u doktorskome radu. Već su prve recenzije ove studije, Jadranke Grbić Jakopović i Ines Price, skrenule pozornost na to kako je riječ o rijetkom, inovativnom i pionirskom djelu antropologije rada i industrijske antropologije. U njezinu uvodu autor metodologiju određuje kao etnografsku, uz etnološko-antropološke korelate. To postavlja čvrsti etnografski temelj, no “novi dijapazon pitanja” koji ovako postuliran pristup pretpostavlja, nudi mogućnosti interpretiranja rudarske kulture iz doista širokog humanističkog polja koje obuhvaća i pitanja ideologije i moći, otvarajući prostor, primjerice, (neo)marksističkoj kritici ili Foucaultu, pitanjima identiteta, reprezentacije, tijela ili drugosti, s pripadajućim teorijskim korelatima i analitičkim aparatom.

Uz terenska istraživanja i literaturu, teorijsku, kao i monografsku, od Georgiusa Agricole do suvremenih studija Francesca Spagne, Bernarda Knappa i Vincenta Pigotta, autor obrađuje i medijsku građu vezanu uz kulturu rudarenja na Labinštini, igrane i dokumentarne filmove i sadržaj novina *Raški rudar*. Naglasak je u istraživanjima upravo na potrazi za simboličkim, značenjski pregnantnim aspektima rudarstva, na interpretaciji i rasvjetljavanju mogućih skrivenih veza, pa i nesvjesno upisanih kodova rudarske kulture, čime u igru ulaze i psihoanalitički potezi, te se tako autor može potvrditi kao onaj koji svoju metodologiju određuje interdisciplinarnošću.

U akribičnom i zanimljivom tekstu sedam je poglavlja, a prvo je povijesni pregled rudarenja na Labinštini. Analitički dio studije započinje pogledom na dva značajna toposa labinske rudarske kulture, Labinsku republiku i osnivanje grada Raše. Labinska republika, štrajk rudara iz 1921., prepoznaje se kao svojevrsni arhetip radničke socijalne pobune koji korelira s trima značajkama koje određuju rudarsku kulturu općenito – heterogenošću, anacionalnošću i internacionalnošću. Raša pak, kao *città di fondazione*, ambiciozni projekt fašističkoga dvadesetljeća, urbanističko-arhitekturnim rješenjima i svojevrsnom anti-ekologijom predstavlja postvarenje totalitarnih ideja i iščitava se i danas kao “duboko uznemirujuće” mjesto.

Naredno poglavlje, “uvjetni *triplex confinium*”, problematizira povezanost rudara s poljoprivrednicima, vojnicima i moreplovcima. Veza s poljoprivredom više je metonimična, zajednički je pojam obrade zemlje kao i sličnosti u alatima; veza s moreplovstvom očituje se u privremenosti posla, prostornoj orijentaciji na teškom terenu, ali i u povezanosti poslovne i obiteljske sfere (npr. zabrana istovremenog rada u jami članovima iste obitelji). Povezanost s vojnom paradigmom je najснаžnija, uključuje jasnu hijerarhijsku organizaciju, disciplinu, strategije njezina izigravanja i prisutan problem alkoholizma, a ilustriraju je i stalne metafore rudnika kao bojišta i rudarenja kao ratnoga stanja.

Jedno od poticajnijih poglavlja ono je o odnosu rudara prema vrlo specifičnoj radnoj okolini. Nedostatak svjetla i opasni uvjeti u jami potaknuli su rudare na iznalaženje niza kreativnih tehničkih rješenja i praksi u rudniku. Kao elemente odnosa radnika prema višestruko određujućem “radnom habitatu” autor prepoznaje i specifične rudarske folklorističke teme, praznovjerja i vjerovanja, poput

onog u ambivalentnog patuljka koji boravi u rudniku, a iz tog odnosa proizlazi i posebna etika rudarenja – ono se smatra nekim oblikom neprirodne invazivnosti te su i vjerovanja o patuljcima, i rudarski pozdrav “sretno”, kao i druge prakse i ponašanja, povezane upravo s “težnjom ka uvažavanju jame”.

Tejlorizam i pseudoznanstvene teorije organizacije rada oblikovale su prakse upravljanja proizvodnjom i odijelile “dva svijeta” – radništvo i upravu, od Anbidena u doba Austrije, preko fašističkog Bedaux sistema do udarništva i stahanovizma u socijalizmu. Odnosi ideološkog nadzora rada, tijela i vremena u ovome poglavlju neizbježno zazivaju marksističku kritiku, u prvom redu Gramscija, i otkrivaju proturječne posljedice tih sustava upravljanja.

Druga u rudarskoj kulturi predstavljaju žene, djeca, novaci u poslu i stranci. U pristupu temi drugosti Matošević problematizira androcentričnost i virilnost rudarstva, ali i prikrivenu seksualnost prostora jame i predodžbe rudarske kulture, kontekstualizirajući tako kompleksnu poziciju ženskosti u rudarskoj kulturi. Rudarstvo kao anacionalna i privremena djelatnost računa na fluktuaciju radne snage i imigrante te se drugost postavlja i u odnosu došljaka i starosjedilaca, no izraženija je alternacija “pravih rudara” i novajlija. Konačno, u posljednjem se poglavlju studije istražuje naslijeđe rudarske kulture na Labinštini, odnos prema osobnom i kolektivnom sjećanju zajednice u “post-aktivnom periodu”, s ambivalentnim mogućnostima između zaborava ili turističko-komercijalnih simplifikacija, ali i neporecive identitetske *utjelovljenosti*.

Ova je studija doista pionirska ne samo kao cjelovita antropologija rada i industrije, već i po obuhvatnosti koja usmjerenom interdisciplinarnošću nudi predodžbu jedne radničke kulture analizama koje se ne omeđuju očekivanim pitanjima identiteta ili kulturalnih praksi. Ovdje je ponuđeno i njihovo iščitavanje i interpretiranje, pri čemu autor naglašava epistemološko polazište od “elementarne čestice” – radnika. Naravno da je terenski etnografski rad baza, konačno, u knjigu su uvršteni i intervjui, no pojam “terena” ovdje je višeznačan – prostor, mjesto, *locus*, moguće je ishodište; prostor rudnika otvara aspekte odnosa prema liminalnom radnom okolišu, prostor se otkriva evociranjem Raše kao konstruiranog rudarskog mjesta s ideološkom agendom, konačno, lokalni geografski i urbani prostor Labinštine definiran je i u sadašnjosti snažnim identitetom rudarenja. Tako da se, osim kao opsežnu antropološku studiju rada, radničkoga identiteta, industrije, pa i tijela, ova knjiga može označiti i kao antropologija prostora u vrlo širokom smislu.

Boris KOROMAN

Aleksandr Viktorovič Gura, Brak i svad'ba v slavjanskoj narodnoj kul'ture. Semantika i simbolika, Indrik, Moskva 2012., 935 str.

Aleksandar Gura je među važnim suvremenim istraživačima slavenske narodne tradicije, gdje je objavio više od 350 znanstvenih radova i enciklopedijskih članaka. Poznat je i kao jedan od autora i priređivača etnolingvističkog rječnika *Slavenske starine* te enciklopedijskog rječnika *Slavenska mitologija*. Autor je i opsežnog monografskog djela *Simbolika životinja u slavenskoj*

narodnoj tradiciji (1997) posvećenog slavenskim narodnim predodžbama o životinjama kao dijelu tradicijske slike svijeta te knjige *Mitovi Slavena* (2007). Od nedavno se njegovom znanstvenom opusu pridružuju i istraživanja o braku i svadbi u slavenskoj narodnoj kulturi, njihovoj semantici i simbolici, koja su objavljena u istoimenoj monografiji 2012. godine. Knjiga *Brak i svadba u slavenskoj narodnoj kulturi. Semantika i simbolika* izdvaja se od dosad poznatih povijesno-etnografskih radova o slavenskom svadbenom obredu i po kompleksnoj etnolingvističkoj analizi i semantičkoj rekonstrukciji bračno-svadbene simbolike i po dojmljivoj brojnosti usustavljenih podataka koji svjedoče i o njezinu enciklopedijskom žanru.

Složena struktura različitih oblika kulturnih praksi poput folklornih tekstova, vjerovanja, obrednih postupaka, jezika i glazbe koje prepoznajemo u svadbenom obredu, navela je Guru da ovaj specifičan *rite de passage* istakne kao važnu temu u istraživanjima narodne kulture. S ciljem da brak i svadbu predstavi kao ključne pojmove narodnog svjetonazora, autor je nastojao razmotriti unutarne ustrojstvo sustava tradicijskih predodžbi o životnom ciklusu te objasniti neke općenite mehanizme ustroja kulture jezikom. Pritom je u otkrivanju simboličkog sadržaja i mitološke osnove slavenske svadbe u cjelini iskorišten materijal svih etnokulturnih slavenskih tradicija. Odabir općeslavenskog pristupa obrazložen je činjenicom da su usprkos istaknutoj raznovrsnosti slavenskih svadbenih tradicija prepoznatljive i neke zajedničke karakteristike koje otkriva upravo semantika, odnosno simbolični sadržaj kompleksa ritualnih, folklornih i drugih oblika narodnih kulturnih praksi objedinjenih pojmovima braka i svadbe.

Tako je knjiga *Brak i svadba u slavenskoj narodnoj kulturi. Semantika i simbolika*, koja ukupno broji 935 stranica, nastala na temelju opsežne istraživačke građe. Osim već objavljenih etnografskih, folklornih i lingvističkih podataka u nju je uključen i nov, dosad nepoznat materijal koji je autor prikupio za vrijeme terenskih istraživanja te rada u arhivima različitih slavenskih zemalja. U uvodnom je dijelu knjige pregled postojeće literature o svadbi u različitim slavenskim tradicijama, nakon čega slijede tri velike tematske cjeline podijeljene na manja poglavlja.

Iako se obred sklapanja braka preklapa s drugim obredima prijelaza životnog ciklusa u krugu obitelji, u njemu se nov status čovjeka određuje u najvećoj mjeri društveno-kulturnim čimbenicima. Stoga ne iznenađuje da autor u prvom dijelu knjige tematizira brak kao društvenu instituciju. U poglavljima koja slijede razmatraju se osnovni pojmovi braka: oblici braka i načini sklapanja, bezbračno stanje, nevjernost supružnika i razvod te ponovljeni brak. Uz složenu matricu društvenih normi te predodžbi o prihvatljivom ili neprihvatljivom bračnom, odnosno obiteljskom ponašanju i njihovoj obredno-običajnoj praksi, svadba se izdvaja i svojom kompleksnom semantičkom strukturom.

Cjelinom *Slavenska svadba u strukturno-semantičkom planu* otvara se drugi, ujedno i najduži dio knjige posvećen načinima prenošenja simboličkog sadržaja svadbe koje pratimo kroz sedam detaljno razrađenih poglavlja. Riječima autora, svadbu karakterizira vrlo složena unutarnja organizacija i u sintagmatskom i u paradigmatičkom smislu jer se u njoj prožimaju jezični, folklorno-poetski, ritualni, glazbeni i mnogi drugi aspekti kulture. Tako nakon poglavlja koja razmatraju općeniti semiotički ustroj svadbe te njezinu sintagmatsku i paradigmatičku strukturu slijede ona posvećena tematskim kodovnim strukturama. Posebno se i detaljno obrađuju likovni, predmetni i akcijski kodovi, obredna terminologija te prostorne i vremenske karakteristike slavenske svadbene prakse.

Kodovni oblici mogu se pratiti i u simboličkom jeziku kulture u čijim okvirima autor i razmatra tradicijski slavenski brak, dajući mu prostor u trećoj cjelini knjige. Nakon obrade osnovnih pojmova i simbola povezanih s brakom poput sudbine, ljepote, djevojačke časti i drugih, tematiziraju se pojmovi procesualnih motiva gdje raznolike kodovne strukture ponovno dolaze do izražaja, a prostorni, agrarni, astronomski i biljni kodovi samo su neki od njih. Autor ne zaobilazi ni apstraktne simboličke elemente kao niti semantičke kategorije i opozicije braka koje također razmatra kroz prizmu simboličkog jezika kulture. Naposljetku, u posljednjem se poglavlju obrađuju i simbolični motivi braka.

Knjigu zaključuju razmatranja o tipologiji slavenske svadbe prema arealnoj rasprostranjenosti te njezinim osobitostima unutar svake pojedine slavenske tradicije. Naposljetku, autor navodi i karakteristike svadbe zajedničke svim slavenskim tradicijama uz napomenu da one ne svjedoče nužno o općem slavenskom nasljeđu već su se isto tako mogle razviti i samostalno, a njihovoj bliskosti pridonijeti srodne kulturne i svjetonazorske pretpostavke kao i sama pragmatika svadbenih praksi u kojima se ogleda načelna sličnost mnogih elemenata njihove strukture.

Za razliku od dosad poznatih lingvističkih radova o svadbenoj terminologiji ili folklorno-etnografskih istraživanja svadbenih obreda i običaja pojedinih lokalnih slavenskih tradicija, prikazana knjiga Aleksandra Gure daje prošireni uvid u razmatranu temu iz perspektive cjelovite slavenske tradicije. Kao i prethodna djela ovog ruskog filologa i stručnjaka iz etnolingvistike i ovaj rad odlikuje sustavnost i sveobuhvatnost čineći ga temeljnim djelom o semantici i simbolici slavenske svadbene tradicije.

Prikazani sadržaj popraćen je i popisom kratica te tematskim i leksičkim pojmovnikom.

Maja PASARIĆ

Fields in Motion. Ethnography in the Worlds of Dance, ur. Dena Davida, Wilfrid Laurier University Press, Ontario 2011., 472 str.

Zanimljiva koncepcija proizašla iz članka Joann Kealiinohomoku (kojoj je knjiga i posvećena) “An Anthropologist Looks at Ballet as a Form of Ethnic Dance” (1969/1970) o mogućnosti promatranja (i smatranja) svakog plesnog oblika etničkim s argumentima ponajprije za plesni oblik klasičnog baleta, u ovoj je knjizi, četrdesetak godina poslije, naišla na svojevrsno utočište i nastavak razvoja prvotne ideje.

Naime, koncepcija nije potpuno zaživjela, ostajući na onodobno senzacionalnoj ideji na koju se mnogi autori vole pozivati, a mnogi urednici nanovo objavljujati tekst koji je svakako proširio vidike i ostvario bitne odjeke, iako neekvivalentno samoj ideji. Devedesetih godina 20. stoljeća objavljene su dvije značajne etnografije zapadnog teatarskog plesa: *Sharing the Dance* Cynthia Novack (1990) i *Ballet across Borders* Helene Wulff (1998), a 2003. i studija Jennifer Fisher *Nutcracker Nation*. Spomenute knjige, kao i ova koju prikazujemo, svjedoče o etnografiji svjetskog umjetničkog plesa. *Fields in Motion* eksplicitno predoduje da, unutar plesne znanosti, plesni oblici poput suvremena plesa ili baleta više nisu i ne promatraju se isključivo kao privilegirani oblici visoke umjetnosti isključeni iz etničkog istraživanja. Stoga knjiga ima potencijal umanjiti percepcije elitizma koje, unatoč sve brojnijim nastojanjima “demokratizacije” njegove prakse, ustraju u svijetu umjetničkog plesa.

Fields in Motion je polifoni zbroj dvadeset osam različitih glasova, uvida, iskustava i promišljanja o plesu, njegovim praksama i manifestacijama u jedinstvenom izdanju posvećenom plesu i području plesnih studija. Donosi snažne deskripcije pokreta i koreografija u perspektivama koreografa,

plesača, etnografa. Gotovo svi autori u nekome dijelu svoga teksta promišljaju ili oprimjeruju dvojnu (*insajder/autsajder*) ulogu istraživača. Na tragu pristupa plesne antropologinje Deidre Sklar (2001) ostvarena su polazišta etnografa koji je strastveni sudionik razvijene kinestezijske empatije u poznatom okruženju svojeg lokalnog plesnog svijeta, ali je istodobno i razumni promatrač, odnosno istraživač i znanstvenik koji u tekstovima donosi svjedočenje o vlastitim transformacijama pod utjecajem etnografskog procesa. Utoliko su pomaci u metodi, “od postajanja autentičnim do bivanja autentičnim” (3) na vlastitome području istraživanja, preporuka suvremene etnografije koju odabrani prilozi nastoje iznijeti. Originalni radni naslov knjige *Interpreting Ourselves* čini mi se stoga i primjerenijim.

Neki autori izabiru autoetnografski pristup postajući objektima vlastita proučavanja. U nekima se protežu projekti cjeloživotnih, višegodišnjih ili tek višednevnih “bivanja na terenu”, donoseći jedan dan (Barbour) ili epsku priču cijele plesne karijere kroz nekoliko desetljeća (Goodridge), a mnogi podsjećaju da je proces ostvarivanja novog razumijevanja na terenu kolaborativan i dijaloški pothvat između istraživača i subjekta, kao i produbljen dijalog s drugim disciplinama. Osim predgovora Naomi Jackson, zahvala i uvodnog teksta urednice, (nepotpunog) popisa autora i njihovih kratkih (znanstvenih) biografija te indeksa pojmova, knjiga sadrži četiri tematska dijela.

Prvi dio, naslovljen “Inventing Strategies, Models and Methods”, donosi prijedloge novih strategija i hibridnih metoda koje osvježuju tradicionalne antropološke pristupe u plesnoj etnografiji, bilo inovativnim tehnikama intervjuiranja (Cazemajou, Fisher, Vellet), rješavanjem tenzija insajderske i autsajderske perspektive (Davida, Fisher), percipiranjem tijela kao prostora razmišljanja (Moss) ili kombiniranjem disciplinarnih i praktičnih praksi za višeslojnu analizu (Harris Walsh).

Drugi je dio, naslova “Embodying Autoethnographies”, obilježen autoetnografskim pripovijedanjima i analizama, odnosno autobiografijama koje (ne) prelaze u područje autoetnografije. Naime, dok je procedura prikupljanja podataka i vrijednosti eksplicitna i transparentna, subjektivne stavove ne treba diskvalificirati kao neznanstvene. Međutim, u pojedinim se tekstovima, u ime insajderske, odnosno autorefleksivne metode istraživanja, težište pomaklo na autobiografiju umjesto na autoetnografiju, podastirući čitatelju više podataka o pojedinim autorima i njihovim stavovima nego o istraživanom materijalu (području) te su takvi rezultati iznijeli i nove metodološke kompleksnosti i suptilnosti.

Istodobno, neuobičajen način pisanja, prožet insajderskim pristupima istraživanju, a često potom i prepleten autobiografskim isječcima koji su istraživanje predvodili, inspirirali, nadahnuli ili ga uvjetovali, osim interesantnih i inovativnih metodoloških pristupa, donosi i snažan emotivno nabijen odjek.

Iako su etnografski tekstovi u ovome dijelu temeljeni na empirijskim dokazima skupljenima na terenu i prikupljenima intervjuiranjem, uočljiva je asistencija filozofskog promišljanja kao pomagala pri predočavanju eksperimentalnih trenutaka i fenomenološka naracija kao način jezika koji tijelu i njegovu znanju dopušta naraciju govorom i pisanjem (Juslin, Thomas, Santos). Barbour tako nastoji stimulirati kinestezijsku empatiju utjelovljenog znanja, dok Goodridge na primjeru kinestezijske memorije predočuje proces plesne inskripcije u tijelo otkrivajući vlastito tijelo kao živi muzej plesa, unutarnji arhiv ili repozitorij plesa/pokreta.

Treći dio, “Examining Creative Processes and Pedagogies”, koncentracija je tekstova koji govore o procesima transformacije plesnog pokreta i prijenosu plesnog znanja (poglavito suvremenog plesa i baleta) od učitelja do učenika ili od koreografa do plesača i to iz perspektive plesača (Newell i Fortin, Buck, Fortin i Long), ali i perspektive učitelja/koreografa (Tardieu i Gore, Pike). Analiza konkretne emocije (usamljenosti, kod Löytönen) generirane iz pedagoškog procesa ili jednog integralnog dijela plesa (geste, kod Vellet) te šire tematske perspektive poput rodnih (Pike) govore o kompleksnoj prirodi stvaranja i prenošenja kreativnih plesnih ostvarenja.

Obilježja plesne prakse u četvrtome dijelu, “Revealing Choreographies as Cultural and Spiritual Practices”, promatraju se kao utjelovljeni indikatori društvenih (Suarez, McNaughton) i religijskih (Wright) praksi i uvjerenja. Posebno su zanimljivi tematski izbori pojedinih autora. Od transa i

istraživanja mogućnosti kulturnih modela za ponašanje u transu (Cauthery), spajanja prošlosti i sadašnjosti uz pomoć kineske poezije transformirane u tajvanski moderni ples (Huang), preko razumijevanja plešućeg tijela kao antropofagijskog tijela (Dantas) do posebno potresne, plesom dramaturgizirane osobne tragedije jedne žene (McNaughton).

Fields in Motion sadrži različite pristupe različitim subjektima koji pretpostavljaju fluidnost promišljanja studija plesne etnografije gdje su načini pretvaranja (prevođenja) tjelesnog iskustva u riječi mobilizirani ka kontribuciji fenomenološkim, etnografskim i pedagoškim teorijama.

Ivana KATARINČIĆ

Horror, porno, ennui. Kulturne prakse postsocijalizma, ur. Ines Prica, Tea Škokić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011., 457 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Zbornik radova *Horror, porno, ennui. Kulturne prakse postsocijalizma* sastavljen je od radova s istoimenog znanstvenog skupa održanog 2009. godine na Institutu za etnologiju i folkloristiku. Ime zbornika i skupa preuzeto je iz knjige Zorana Roška, teoretičara hiperrealiteta, a označava “strah, uzbuđenje i dosadu”, što urednice zbornika Ines Prica i Tea Škokić prihvaćaju kao “neodoljivo točni opis našeg tranzicijskog realiteta”. Unutar polja ograđenog strahom, uzbuđenjem i dosadom nalazi se veliko područje različitih kulturnih praksi koje se razlikuju od države do države, od jedne društvene sfere do druge. U skladu s tim, tekstovi u ovome zborniku ne pokušavaju predstaviti postsocijalističku kulturu kao teorijski jedinstven fenomen, nego obradom pojedinih kulturnih praksi ocrtavaju djelice heterogene strukture osjećaja. Ipak, premda su tekstovi tematski i teorijski međusobno nezavisni, iza zbornika stoji zajednički pokušaj da se pronađe nov način promatranja naše nedavne prošlosti i sadašnjosti. Velike političke, ekonomske i kulturne promjene označile su grub raskid sa socijalizmom, ali kao da i dalje pokušavamo pronaći adekvatan znanstveni i svakodnevni jezik kojim bismo promišljali te promjene. Stoga tekstovi iz zbornika razmatraju i dovode u pitanje brojne diskurse (političke, medijske, akademske...) koji promišljaju društvo postsocijalizma.

Kao što i sam termin “postsocijalizam” sugerira, ova je epoha određena vezom sa socijalizmom, ali i bitnom razlikom. Tako je strukturiran i zbornik: dio tekstova prati teme vezane uz nasljeđe socijalizma, a drugi dio prati pojave svojstvene upravo postsocijalizmu.

Dva se teksta u zborniku bave pretežno socijalističkim razdobljem. Tekst o popularnoj kulturi u Jugoslaviji Reane Senjković analizira pristupe jugoslavenske znanosti problemu popularne kulture. U nizu stavova koji se protežu od zazora do idealizacije popularne kulture, pristup ruskog autora Alexeia Yurchaka pokazuje se najplodnijim jer prepoznaje da su potrošačka kultura i socijalistička ideologija mogli mirno suživjeti u zemljama socijalizma. Tekst Andree Matoševića prikazuje socijalistički stahanovizam i udarništvo kao zanimljive (mada neuspješne) pokušaje stvaranja nove radne etike koja je slavila industrijski rad i lik radničkog heroja.

Sljedeću skupinu čine tekstovi koji prate poveznice socijalizma i postsocijalizma. Ivana Spasić i Mojca Piškor kritički pristupaju nostalgичnom diskursu. Spasić piše o nostalgiji za jugoslavenskim

kozmpolitizmom i iznosi tezu kako je u Jugoslaviji zapravo postojao uvjetni kozmpolitizam koji je i dalje zadržavao simboličku granicu između “nas” i “stranaca”. Pritom nostalgija iskrljuje istinsko sjećanje i više kazuje o sadašnjosti onih koji se njome služe nego o samoj prošlosti. Slično razmišlja Piškori koja prati kako je *Zvečka*, neugledni kafić bez glazbe i kulturnog programa, postao mitsko mjesto glazbenog novog vala. Nostalgija u ovome slučaju služi i kao prostor borbe između različitih svjedoka i sudionika koji polažu pravo na legitimnu interpretaciju istine o novom valu.

Pojedini tekstovi prate kako promjenom režima dolazi do ideološke revizije socijalističke znanosti i umjetnosti. Ljupčo Risteski piše kako je makedonska historiografija stvorila mit o nepalskom porijeklu makedonskoga naroda. Tomislav Oroz prati turbulentne ideološke transformacije lika Matije Gupca tijekom 20. i 21. stoljeća. Nebojša Jovanović polemički iznosi tezu o “totalitarnoj paradigmi” današnjih filmskih povjesničara koji tendenciozno prikazuju razdoblje socijalističkog filma isključivo kao mračno doba cenzure.

Naposljetku, tri autorice uspoređuju rodne konstrukcije u socijalizmu i postsocijalizmu. Biljana Žikić upućuje na bizarnu prisutnost pornografije u ozbiljnim tiskovinama. Spoj progresivnih političkih tekstova i pornografskog prikaza ženskog tijela bio je prisutan i u socijalizmu i u postsocijalizmu. Tanja Petrović se bavi ulogom vojničkih priča iz JNA u konstrukciji muškog roda. Utjecaj je tih priča na muški identitet toliko velik da priče nisu mnogo izgubile na važnosti ni nakon smjene ideologija devedesetih. Dok te dvije autorice upućuju na kontinuitet rodni konstrukcija u socijalizmu i postsocijalizmu, Tea Škokić prati promjene muškog identiteta u Hrvatskoj tijekom godina: od jugoslavenskog *macho Balkanca*, preko hrvatskog vojnika do današnjice, u kojoj prijašnji muški identiteti gube vrijednost, a novih slika idealnog muškarca i dalje nema.

Ipak, najveći je dio zbornika posvećen onomu što možemo smatrati specifičnim postsocijalističkim temama i fenomenima. Dio zbornika posvećen govoru o ratu iznimno je bitan jer rat i danas predstavlja temu o kojoj je najteže otvoreno razmišljati i govoriti. Tekstovi Jasmine Husanović i Damira Arsenijevića pokazuju koliko je nemogućnost slobodnog izraza i komunikacije o temi rata paralizirala pojedince i upropastila društvene odnose u Bosni i Hercegovini. Oboje autora za to krive domaću i međunarodnu “bio-kraťiju” koja održava nacionalne podjele i sterilizira svaki diskurs o ratu, te zagovaraju “politiku nade, solidarnosti i jednakosti” koja bi svakodnevnim intervencijama i poezijom omogućila izraz potisnutih trauma, razumijevanje i uspostavljanje solidarnosti u zajednici. Ono što je za Arsenijevića poezija, to je za Renatu Jambrešić Kirin film. Naime, Jambrešić Kirin vidi film kao umjetnički medij koji bi trebao naznačiti bolne teme koje su sustavno brisane i prešućivane iz pamćenja zajednice. Postavivši to kao kriterij svoje procjene, autorica analizira filmove *Crnci i Obični ljudi* i zaključuje o njihovim prednostima i manama.

Druga tema okuplja mlade ljude rođene pred kraj socijalizma. To su osobe koji ne pamte iskustvo života u socijalizmu, a postali su aktivni sudionici javnog života. Mladi su u zborniku ušli kao objekt analize, ali i kao subjekti jer su i radovi mlađih znanstvenika našli svoje mjesto u zborniku. Tako, s jedne strane, Orlanda Obad pomalo zabrinuto istražuje kako se generacija studenata (generacija “milenijaca”) koristi starim konceptima (kao što su Europa, Balkan i sl.) puneći ih novim značenjima i oslanjajući se na liberalne narative. S druge strane, Petar Bagarić optimistično piše o tome kako su studenti tijekom studentske blokade pretvorili prostor fakulteta u utopijski prostor, upućujući na to da mladi aktivno promišljaju, kritiziraju i mijenjaju svoju društvenu okolinu. Ovdje valja spomenuti i Mislava Žitka i Lidiju Radojević, koji kritički pišu o trendu liberalizacije: Žitko promatra opasne posljedice liberalizacije obrazovanja u Hrvatskoj, a Radojević na primjeru ljubljanskog *Kina Šiška* analizira štetni trend liberalizacije javnih kulturnih institucija.

Treći, pretežno postsocijalistički fenomen predstavlja sam diskurs službene politike koji je danas oslonjen na koncepte europske integracije i ekonomske krize. U svom tekstu Ines Prica promatra kako Hrvatska pokušava pronaći novi, “europski” identitet uoči ulaska u EU. Novi identitet se oblikuje pomoću kreiranja “tvrdoglavog drugog”. Od simbola, stereotipa i realnih praksi (među kojima su pjevanje gange, stereotipi o *hercegovcima*, slušanje Thompsona, simboli ekstremne desnice itd.) stvara se zamišljena kulturna zajednica (koju Prica naziva *ganga-teritorijem*) s kojom

se dio građana identificira, a službena politika tvori europski identitet Hrvatske razlikom od takvog *ganga-teritorija*.

Ozren Biti prati promjenu koju je u politički diskurs donijela ekonomska kriza, s fokusom na vezu između ljudskog tijela i državne politike. Tijelo djeluje istodobno kao jezična figura (npr. u izrazu “stezanje remena”), ali i kao realni organizam koji trpi posljedice državne politike. Na temu političkog značenja tijela i tjelesnosti nadovezuje se Suzana Marjanić, koja donosi pregled suvremenih hrvatskih performansa koji su koristili hranu kao dio političke poruke.

Naposljetku treba istaknuti rad Ildiko Erdei o spomeniku filmskom junaku Rockyju Balboi, koji su podigli mladi građani Žitišta, siromašne vojvođanske regije. Za razliku od drugih komentatora ovog događaja, Erdei odlučuje izbjeći uporabu ustaljenog okvira tradicija – tranzicija – nacija. Drugim riječima, Erdei pokušava proširiti vlastiti spoznajni okvir umjesto podvrgavanja jedinstvenog događaja starim konceptima. To čini upotrebljavajući Gellov pristup antropologije umjetnosti koja upućuje na konkretne kulturne, političke i ekonomske posljedice samog spomenika. Umjesto promatranja spomenika kao posljedice tranzicije i siromaštva, Erdei gleda spomenik kao pokretač kulturnih događanja i društvenih promjena u Žitištu i regiji. Njezin rad ilustrira ideju cijelog zbornika: cilj zbornika nije tek katalogiziranje kulturnih praksi nakon socijalizma, nego i promišljanje i prilagođavanje vlastitog pristupa novim praksama.

Zbornik *Horror, porno, ennui. Kulturne prakse postsocijalizma* donosi zanimljiv pregled različitih kulturnih praksi iz kompleksne postsocijalističke epohe, ali i služi kao odličan pokazatelj novih teorijskih razmišljanja o toj temi. Autori se nastoje služiti kreativnim, promišljenim i fleksibilnim pristupima te uspješno izbjegavaju zamke nostalgije, ideologiziranih narativa i konceptualnog drijemeža kojima su skloni brojni drugi medijski, politički, akademski i svakodnevni diskursi. Utoliko zbornik označava bitnu točku u tekućem procesu istraživanja ovih “zanimljivih vremena” u kojima živimo.

Luka OSTOJIĆ

Iva Niemčić, Lastovski poklad. Plesno-etnološka studija, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2011., 200 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Monografija o pokladnim običajima Lastova etnokoreologinje Ive Niemčić najpomnija studija lastovskog poklada i istodobno važan pionirski prilog rodnoj tematici u hrvatskoj etnokoreologiji.

Uvodno poglavlje studije autorica započinje predstavljajući kontekst svojeg istraživanja. Pripremajući se za istraživanje plesnog zbivanja koje se odvija samo jednom godišnje pročitala je malobrojne dostupne pisane izvore o karnevalu, no već prigodom prvog prisustvovanja lastovskom pokladu 1999. godine primijetila je aspekt običaja koji je u potpunosti izostavljen iz opisa kroz koje je prolazila – aktivnu ulogu plesačica u različitim segmentima pokladnih zbivanja. Propitujući razloge tog “izostavljanja” vratila se pomnijoj analizi rukopisne građe pohranjene u dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku i objavljenim radovima ranijih istraživača. Pregledom pisane

građe o lastovskom pokladu, primijetila je da opise samog plesa donosi jedino etnokoreolog Ivan Ivančan, no ni on u svojim zapisima ne govori o sudjelovanju žena u plesnim izvedbama koje su dijelom otočkih pokladnih zbivanja.

U nastavku se uvodnog poglavlja predstavljaju teorijski i metodološki pristupi etnografskim istraživanjima plesa. Za razliku od Ivančana i drugih etnokoreologa koji su opisivali i analizirali strukturu plesnih pokreta, Niemčić se u svojoj studiji odmiče od kinetograma i drugih grafičkih tehnika opisa pokreta, iako u jednoj od bilješki donosi kratki opis koraka koje tijekom plesa u okviru lastovskih pokladnih običaja i obreda izvode muškarci i žene. Dio se njezine metodologije odnosi na uključivanje iscrpnih citata verbalnih opisa pojedinih plesnih figura prema zvučnim zapisima razgovora. Umjesto analizi pokreta Iva Niemčić tako svoju studiju posvećuje ulozi žena i njihovu sudjelovanju (usporednom sudjelovanju muškaraca) u kontekstu lastovskog poklada.

U drugom poglavlju (“Povijesni utjecaji na lastovski poklad”) autorica donosi sažeti pregled najvažnijih studija posvećenih pitanju porijekla lančanih plesova s mačevima. U studiji *Sword Dancing in Europe. A History* iz 1997. godine Stephen Corrsin donosi opsežan pregled povijesti lančanih plesova s mačevima u sjeverozapadnoj, zapadnoj i središnjoj Europi. Corrsin, međutim, napominje autorica, u studiju nije uključio hrvatske (lastovske i korčulanske) plesove s mačevima, premda je već tridesetak godina prije objavljivanja njegove studije Ivančan u knjizi *Narodni običaji korčulanskih kumpanija* (1967.) sugerirao da su na lančane plesove hrvatskih otoka utjecali upravo srodni plesovi koji su početkom petnaestog stoljeća dominirali središnjom Europom. Druga hipoteza govori o historijskoj vezi lančanih mačevnih plesova Korčule i Lastova sa srodnim plesovima iz Španjolske i Italije. Bez obzira na nejasno porijeklo plesa, karnevalski se lančani plesovi sve do danas svake godine u danima poklada izvode na Lastovu.

U trećem se poglavlju (“Lastovski poklad u pisanim izvorima”) Iva Niemčić osvrće na dostupne pisane izvore o lastovskom pokladu i vizualne zapise pojedinih pokladnih zbivanja, poput (nijemog) filma antropologa Františka Pospišila, koji je lastovsko *pokladarsko kolo* izvan konteksta pokladnih zbivanja snimio u ljeto 1924. godine. Svojevrstan nastavak filmskog prikazivanja lastovskog poklada predstavlja dokumentarni film *Dancing for the Camre* o Pospišilu i njegovim filmovima o europskim mačevnim plesovima, snimljen 2007. godine u produkciji BBC-a i Češke televizije. Čak i u 21. stoljeću, primijetit će autorica, uloga žena u plesnim izvedbama lastovskih pokladnih običaja ostala je nevidljivom, kao što je to bilo od najranijih rukopisnih zapisa iz 19. stoljeća i kroz čitavo 20. stoljeće.

Četvrto (“Narodna priča ili kako je sve počelo”) i peto poglavlje (“Pokladni utorak”) kronološki opisuju karnevalska zbivanja s osobitim naglaskom na plesne aktivnosti *pokladara* vezane uz lančani ples s drvenim mačevima (*pokladarsko kolo*) i *lijepih maškara* vezane uz lančani ples s rupčićima (*naše kolo*). Kako bi predstavila lokalna tumačenja, perspektive i značenja vezana uz ples i plesna zbivanja, autorica često koristi citate iz razgovora koje je tijekom istraživanja vodila sa sudionicima. Tekst ovih dvaju poglavlja prati šezdesetak fotografija u boji koje predstavljaju svojevrsan opipljivi dokaz deskriptivnog teksta. Opisi ispod fotografija, međutim, ne donose podatke o godini nastanka ni autoru/autorici fotografija (nije stoga jasno jesu li fotografije nastale za autoričina terenskog istraživanja ili su pak djelo folklorista i koreografa Vidoslava Bagura, koji je bio jedan od BBC-evih savjetnika prigodom snimanja suvremene izvedbe lastovskog pokladnog plesa za spomenuti dokumentarni film o Pospišilu iz 2007. godine).

Šesto poglavlje (“Lančani ples na Lastovu: *pokladarsko kolo* i *kolo lijepih maškara*) afirmira autoričinu tvrdnju da lastovski poklad čine dva usporedna lančana plesa koja se izvode uz pratnju na “liri” (glazbalu koje je u okolici Dubrovnika poznato pod nazivom *lijerica*) – jedan koji izvode muškarci i drugi koji izvode žene. Premda se na pokladni utorak tijekom posjeta kućama izvode zasebno, muškarci i žene se susreću i zajedno plešu u jednom velikom kolu s oko 150 plesača, u središtu kojeg se ritualno pali slamnati lutak *poklad*. Fizički iscrpljujući ples koji plesače dovodi do stanja nalik transu vodi do vrhunca zbivanja označenog prizorom *poklada* u plamenu i dodatno naglašenog zvonjenjem crkvenih zvona koja najavljuju kraj karnevala.

Sedim poglavljem (“*Ima li mjesta lijepim maškarama na pozornici*”) autorica otvara pitanje marginalizacije i nevidljivosti žena u scenskim prikazima lastovskog poklada, odnosno njegovim koreografiranim inačicama. Godine 1974., za vrijeme umjetničkog ravnjanja ansamblom *Lado*, Ivan Ivančan načinio je za ansambl koreografiju *Lastovski poklad* koja je postala modelom svim kasnijim prikazima lastovskog pokladnog lančanog plesa na sceni. U njegovu su koreografiju doduše uključene žene, no one su odjevene u lastovsku nošnju, koju inače na otoku ne odijevaju za vrijeme pokladnih zbivanja. Kostimi *lijepih maškara*, međutim, i ples koji izvode za lastovskog poklada nisu prikazani na sceni. Druge koreografirane inačice, pa čak i one koje su djelo lokalnih lastovskih interpretata ne uključuju odijevanje žena u pomno kreirane kostime koji se svake godine iznova izrađuju upravo za tu prigodu. Na nastupu folklorne skupine pokladarskog društva s otoka Lastova na 34. međunarodnoj smotri folkloru u Zagrebu 2000. godine Lastovke su kao i u Ivančanovoj koreografiji bile odjevene u tradicijske ženske nošnje, nisu izvele svoj pokladni ples, već su, zaključuje autorica, tamo bile “samo u funkciji scenografije”. Za autoricu je to još jedan od niza primjera izostavljanja iznimno važne komponente lastovskih karnevalskih zbivanja – *kola lijepih maškara* – iz scenskih prikaza tradicijskih običaja i obreda otoka na javnoj pozornici.

Posljednje poglavlje (“*O lijepim maškarama i lančanim plesovima*”) postavlja konačno i pitanje otkad su žene i njihov lančani ples s rupčićima integralnim dijelom lastovskog poklada. Skromna literatura i rijetki pisani izvori koji (što saznajemo još u uvodu studije) i ne spominju žene, dakako, ne nude jasan i nedvojen odgovor na ovo pitanje. U razgovorima najstariji kazivači spominju *grube maškare*, no u njihovim sjećanjima nejasne *lijepo maškare*. Pojedini elementi lastovskog poklada bez sumnje su dio duge tradicije, a danas smo svjedocima kontinuiteta sudjelovanja žena, njihovih bogatih karnevalskih kostima i lančanog plesa s rupčićima, premda ne znamo sasvim sigurno koliko je ta tradicija stara.

Knjiga *Lastovski poklad. Plesno-etnološka studija* završava dugim sažetkom na engleskom jeziku, što predstavljenu građu i autoričina čitanja ovog običaja i njegovih plesnih izvedbi u rodnom ključu čini dostupnima širem krugu međunarodnih čitatelja. Otvaraju se pritom, međutim, i sasvim tehnička pitanja vezana uz snalaženje stranih čitatelja u bibliografiji i razumijevanju vizualnih priloga studije. Pitanje je, naime, kako će se strani čitatelj snaći u popisu literature koji se vodi domaćim konvencijama navođenja bibliografije, što je zapravo tek manja primjedba opremi knjige, ali primjedba koju bi valjalo uzeti u obzir u pripremanju budućih publikacija namijenjenih i međunarodnoj publici. Pored toga, budući da sažetak na engleskom jeziku ne nudi detaljan opis karnevalskih zbivanja, kao što to čine četvrto i peto poglavlje, stranom bi čitatelju pomogli opisi ispod fotografija (i) na engleskom jeziku. Ilustracije su u navedenim poglavljima dobro odabrane i vrlo korisne za razumijevanje kronološkog slijeda zbivanja, no, nažalost, mali format samog izdanja rezultirao je i malim formatom fotografija, pri čemu su pojedine fotografije interijera tamne i s nedovoljno kontrasta.

Svojom monografijom Iva Niemčić je, kao etnokoreologinja, uspjela razotkriti “nevidljivu ženu” lastovskog poklada, ukazujući istodobno kako je integralna uloga žena u karnevalskim običajima Lastova i njihov lančani ples s rupčićima, premda jedinstven u hrvatskoj plesnoj tradiciji, ostao izvan kanona etnoloških i etnokoreoloških prikaza tog dijela hrvatskih tradicijskih običaja. Svoje istraživanje i analize pismenih izvora Iva Niemčić proširila je razgovorima sa sudionicima i sudionicama lastovskog poklada tragajući za njihovim pogledima i tumačenjima godišnjih pokladnih zbivanja. Autorica kroz čitavu studiju održava suptilnu ravnotežu *emskih* percepcija i deskripcija aktivnih i pasivnih sudionika karnevala i *etskih* interpretacija ranijih istraživača. Rabeći trosmjerni pristup istraživanju (vlastita opažanja na terenu, razgovori, pisane interpretacije autsajdera) Iva Niemčić ne donosi tek zanimljiv i višeslojan prikaz lastovskih običaja kroz različite razine emskih i etskih deskripcija, već istodobno nudi i specifičan metodološki pristup interpretacijama insajderskih i autsajderskih perspektiva u okvirima studije u čijem je središtu pitanje roda.

**Katy Fox, Peasants into European Farmers?
EU Integration in the Carpathian Mountains
of Romania, LIT Verlag, Münster 2011., 360 str.**

Neobičan je osjećaj čitati štivo od kojeg bi najviše koristi imao netko drugi. Netko tko ga, sasvim izvjesno, nikad neće pročitati. Jer, umjesto dosadnih brošura o pretprijetnim fondovima Europske unije domaćim bi poljoprivrednicima u sezoni uoči izglednog pristupanja Hrvatske Europskoj uniji mnogo korisnije bilo da pročitaju etnografsku studiju Katy Fox o rumunjskom selu u prvoj godini članstva te države u Uniji. Autorica je od 2007. do 2009. u više navrata boravila na području dvaju rumunjskih sela u Karpatima, gdje je pratila kako se lokalno stanovništvo prilagođava primjeni nove regulative Unije, ali je posjećivala i Bukurešt, u kojem je razgovarala s predstavnicima državne birokracije koji se bave poljoprivrednim politikama.

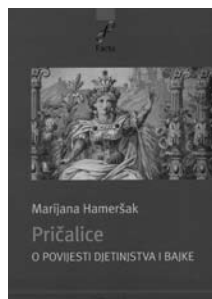
Okosnica rada jednostavna je, ali uvjerljiva autoričina teza: Zajednička poljoprivredna politika Unije (tzv. CAP, na hrvatskom ZPP) nije namijenjena seljacima i njihovim malim, obiteljskim gospodarstvima, nego komercijalnim farmama kojima upravljaju gospodarski uspješni *farmeri*, koji su stasali u bitno različitom poljoprivrednom kontekstu. U poljoprivrednim politikama EU-a zamišljeni uspješni poljoprivrednik ekonomski je konstrukt: Fox ga opisuje kao pojedinca čije je postupanje racionalno, utemeljeno na relevantnim i potpunim informacijama i kojega zanima povećanje iskorištenosti. Treba li reći, Fox u svojem istraživanju nije upoznala mnogo takvih – izuzmu li se rijetki (a čitatelju s ovih prostora i apriorno sumnjivi) tranzicijski dobitnici koji na selo gledaju iz perspektive unosnog *agrobiznisa*. Kako bi, makar teorijski, ispravila takav pristup selu i seljacima, autorica u svojoj perspektivi rabi koncepte kao što su vrijednost (Graeber) ili, primjerice, nada (Taussig, Miyazaki) koji nam pomažu u razumijevanju kulturalnih obrazaca poput tromosti, nepoduzetnosti i izbjegavanja jasnoće i preuzimanja odgovornosti. Ono što bi u nekom nekritičkom pristupu bilo otpisano kao iracionalno ponašanje pojedinaca koji nisu sposobni za snalaženje u novim uvjetima tržišta i rada, u ovoj se studiji prometnulo u podlogu za proučavanje metoda otpora pa tako, između ostalog, saznajemo da *seljački neposluh* – opomenama raznih *policy makera* unatoč – ne vodi neizbježno u propast.

Naime, iz autoričina je rada jasno kako mjerila i standardi Europske unije u području poljoprivrede od seljaka zahtijevaju da ono što je za njega bio način života pretvori u profesiju poduzetničkog smjera. Neki od najimpresivnijih odlomaka studije pokazuju da je pravna regulativa mijenjala živote seljaka na način koji bi zaposlenima u tercijskim, “gradskim” zanimanjima bio nezamisliv – kao da, primjerice, Unija propiše da zbog zaštite okoliša i sigurnosti u prometu svaki dan morate prijaviti rutu kojom se namjeravate voziti na posao. Usklađivanje sa standardima EU-a seljacima je, primjerice, priječilo da životinje kolju na gospodarstvima ako potom namjeravaju prodati meso, ali niti jedna klaonica u regiji, istodobno, nije zadovoljavala europske standarde. Ograničavanje uključivanja u zakonite kanale za prodaju mesa prisiljavalo je seljake da se “snalaze” na podzemne načine pa je meso prodavano ilegalno, a stoka kupovana ispod cijene. U kontekstu u kojem je preživljavanje ionako siromašnog lokalnog stanovništva dovedeno u pitanje, zabrinutost regulative EU-a za higijenske standarde i dobrobit životinja nije nailazila na razumijevanje i odobravanje. Štoviše, europeizirane su se regulative u kolektivnom sjećanju preklapale s onim nekadašnjima,

socijalističkima, s time da je iskustvo praznih policama i punih džepova zamijenjeno kapitalistički punim policama s postsocijalistički praznim džepovima.

Studija Katy Fox razotkriva kako je pretpostavka da će nakon pristupanja Uniji na selu jednostavno nestati svi oni koji se ne žele, ili se pak nisu u stanju prilagoditi, u onoj mjeri naivna, u kojoj je i brutalna. Iz ove je knjige, naime, jasno kako ono što autorica naziva manevrima ograničavanja koje nameću država i Unija na selu nailazi na otpor u vidu raznih manevara zamagljivanja i zamračivanja koji seljake osiromašuju, ali posredno štete i državi. Neke od završnih točaka u radu, koje naznačuju smjerove kojima su sela obuhvaćena studijom krenula nakon što je minuo prvotni šok prilagodbe, upućuju na važnu ulogu *kompradorskih* posrednika – onih koji su nove regule starih zanata izučili još u pretprijetnom razdoblju.

Orlanda OBAD

Marijana Hameršak, Pričalice. O povijesti djetinjstva i bajke, Algoritam, Zagreb 2011., 211 str.

Život priča (bajki i srodnih žanrova) u jednom vremenu, na jednom prostoru, u jednom jeziku, u usmenom i pisanom mediju, osnovne su odrednice *Pričalice*. *Pričalice* se bave slušateljskim (tom analogijom i usmenim pripovjedačkim), čitateljskim i nakladničkim praksama uoči i u vrijeme ulaska bajke u hrvatsku dječju književnost. Takav hrabar istraživački zadatak koji predmnijeva metodološke vratolomije i neprestano hrvanje s nedokučivim, izgubljenim, prošlim, Marijana Hameršak je okrunila spomenutom knjigom. Osnovno je pitanje koje postavlja: kada su i kako bajke postale dijelom hrvatske dječje književnosti? Odgovor na to naoko jednostavno pitanje trebalo je ustrajno tražiti unatoč fizičkoj nedostupnosti brojnih tekstova, i to kreativnim istraživačkim postupcima kojima je nedostupnost tekstova, ali dostupnost tragova o njima, dala novu istraživačku dimenziju. Taj istraživački zadatak zahtijevao je interdisciplinarni rad u kojem kritika i uporaba relevantnih znanja povijesti djetinjstva, povijesti (ne samo dječje) književnosti i knjige, folkloristike, etnografije čitanja i slušanja i dr. te smiona, smisljena i dosljedna interpretacija autorice rezultiraju novim uvidom u uvjete ulaska žanra bajke (i srodnih žanrova) u hrvatsku dječju književnost.

Pričalice se sastoje od devet poglavlja, ali je knjiga (izuzevši uvodno i zaključno poglavlje) podijeljena u četiri veće cjeline. Prva cjelina (2. poglavlje) problematizira povijest djetinjstva, druga (3. poglavlje) se bavi susretom povijesti djetinjstva i povijesti književnosti, treća (4. i 5. poglavlje) čitateljskim, nakladničkim i usmenim pripovjedačkim praksama koje se okvirno podudaraju s ulaskom bajke u hrvatsku dječju književnost te posljednja cjelina (6., 7. i 8. poglavlje), u kojoj autorica na temelju prikupljene građe raznih provenijencija analizira prve bajke hrvatske dječje književnosti, nakladničke prakse koje ih donose, predodžbe s kojima korespondiraju, pedagoške diskurse koji ih afirmiraju, ideološke matrice kojima pogoduju i sl.

Djetinjstvo, predodžbe o njemu (koje je bajka nasljeđovala) te povijest djetinjstva imaju svoju povijest, a one su autoričina preokupacija u prvoj cjelini. Snažniji interes povjesničara za svakodnevicu vrlo je brzo iznjedrio tzv. povijest djetinjstva u liku “vikend povjesničara” Philippea Arièsa (ali i nekih prije njega), koji je primijetio izostanak svijesti o djetinjstvu u srednjem vijeku. Djeca su, smatra on, bila umanjeni odrasli. Isti je fenomen detektirao i Arièsov prethodnik Norbert Elias, koji je pak smatrao da su odrasli u srednjem vijeku bili djetinjasti. Bilo kako bilo, djetinjstvo je i kulturološki i povijesno promjenjivo, složili su se mnogi. Dijete je tek u 19. stoljeću postalo “tiraninom”, reći će Ariès (koji se zgražao nad tiranijom individualizma), jer je tek u 18. stoljeću “otkriveno”. Ta se ideja podudara s idejom Richarda van Dülmena o dvama istovremenim, naizgled kontradiktornim procesima: s jedne strane “socijalnog discipliniranja” koje je, s druge strane, uvjetovalo proces individualnog djelovanja i mišljenja, te “otkrića individuuma”, dakle među ostalim i njegovih dobnih karakteristika. Na tom tragu, koliko god različito pristupali fenomenu, bili su i Lloyd de Mause i Lawrence Stone, koji su te procese doveli u vezu, kako autorica primjećuje, s “revolucijom osjećaja” koju nije moguće odvojiti od procesa rastuće individualnosti u odnosu na sebe, a time i drugoga. Arièsova *Stoljeća djetinjstva* više od pedeset godina nakon prvog objavljivanja ne prestaju izazivati prijepore, doživljavati istodobno potvrde i kritike te ne prestaju biti prvom referentnom točkom u promišljanju povijesti djetinjstva (jednako tako i u *Pričalicama*).

U drugoj cjelini autorica sučeljava studije koje su, nakon Arièsa, povezale povijest bajke i povijest djetinjstva i to prije svega onu teoretičarke i povjesničarke književnosti Zohar Shavit, ali i drugih čiji su zaključci, prijepori i nedorečenosti inspirirali autoričino putovanje prema počecima bajke u hrvatskoj dječjoj književnosti.

“Djeca i slušateljske prakse u 19. stoljeću” te “Djeca i čitateljske prakse u 19. stoljeću” naslovi su četvrtog i petog poglavlja knjige, odnosno treće problemsko-tematske cjeline. U četvrtom poglavlju autorica daje povijesni pregled rasprava o štetnom utjecaju književnosti na djecu: od najstarije, Petrićeve iz 1553. godine, preko ranih primjera preskriptivnog diskursa o djetetovoj recepciji književnosti do vremena sustavnog propitivanja utjecaja žanrova na dijete u 19. stoljeću, kada su usmeni žanrovi bili posebno na udaru kritika. Cjelovite rasprave ili samo napomene o utjecaju književnosti na djecu autorica nalazi u domaćim i prijevodnim pedagoškim časopisima, savjetnicima o odgoju djece, kalendarskom pučko-zabavnom štivu te posebice u pučkoškolskim udžbenicima kao mjestima (re)konstrukcije kanonskih tekstova, svjetonazora, predodžbi o djeci i književnosti njima namijenjene, odnosno, ideologije u najširem smislu. Upravo u udžbenicima autorica detektira početke svjetovne produkcije djeci namijenjenih priča (i književnosti općenito). Pričanje i slušanje priča u udžbenicima i čitankama 19. stoljeća okarakterizirani su kao opasne aktivnosti koje valja kontrolirati i disciplinirati. Autorica posebno propituje slušateljske prakse predaja, priča upozorenja, negativnih predaja i bajki na temelju njihovih opisa i tragova o njima. Povijesna promjenjivost predodžbi o djetinjstvu, dakle i predodžbi o granicama djetinjstva i odraslosti, odrazile su se i na “službene”, pedagoški i ideološki ovjerene stavove o pojedinim tekstovima i žanrovima. Najstariji kritički tekstovi o štetnom utjecaju priča na dijete, smatra autorica, reflektirali su i oblikovali predodžbu o poželjnom, pedagoški i ideološki ovjerenom usmenom pripovjednom repertoaru. Takvi tekstovi nedvojbeno svjedoče i o, kako autorica naglašava, izdvajanju dječjeg slušatelja kao posebnog, s drukčijim senzibilitetom i potrebama. U tom je smislu bajka bila izložena “podjetinjenu” nakon što dotad nije nužno bila usmjerena samo na djecu. U istom razdoblju autorica pronalazi brojne primjere tendencije izdvajanja i imenovanja djece kao posebnih čitatelja te razaznaje različite čitateljske prakse u kojima, primjerice, djeca čitaju odraslima ili djeca čitaju i dječju i nedječju (i pučku) književnost i sl. Čitanje se u pedagoškim i drugim raspravama iz 19. stoljeća o djeci i književnosti uglavnom afirmira kao blagotvorno.

Različit, gotovo simptomatski odnos prema usmenoj književnosti kao potencijalno ugrožavajućoj i pisanoj kao blagotvornoj upućuje na već davno artikuliranu ideju, u čijoj je osnovi ideja o dvjema kulturama, a prema kojoj se folklor ne može valjano poučavati unutar formativne aktivnosti države

u obrazovanju jer je u suprotnosti s eksplicitnim i implicitnim koncepcijama iz kojih folklor nastaje (Gramsci).

U posljednjoj cjelini *Pričalice* (6., 7., i 8. poglavlje) autorica, s obzirom na u početnim poglavljima definiranu povijesnu promjenjivost predodžbi o djeci i djetinjstvu, razaznaje i primjerima obilato potkrepljuje obrise triju dominantnih naslovljenika u publikacijama hrvatske dječje književnosti 19. stoljeća, među ostalim i bajki: dvostruko naslovljeno dijete i puk, dijete kao učenik te dijete kao čitatelj i kupac.

Pričalice su pokazale da su bajke, do prijelomne 1879. kad izlaze prva zbirka narodnih priča i prva monografska izdanja žanra, samo iznimno svoje mjesto pronalazile u publikacijama za djecu jer se nisu uklapale u pedagoške standarde i predodžbe o dječjim potrebama toga vremena. Dječji časopis *Bosiljak*, koji je počeo izlaziti u drugoj polovici 19. stoljeća, objavljivao je, među ostalim i bajke. Bez obzira na skroman broj bajki u njemu, autorica *Bosiljku* posvećuje veću pozornost zbog njegova značaja (barem u smislu naslovljenika) među publikom i to ne samo dječjom (od desete do petnaeste godine), već i među učiteljima i katehetama te među pukom, odnosno neobrazovanim odraslima. Bajke su se gašenjem *Bosiljka* nakon nepunih pet godina postojanja “preselile” na uredničke rubove časopisa *Smilje* (1873. – 1945.) koji se obraćao isključivo djeci kao onima zbog kojih postoji proces odgoja i obrazovanja, koji tek trebaju *postati*, a ne onih koji *bivaju*, kojima je potreban primjer i pouka posredovanjem zabave, navodi autorica.

Kad je djetinjstvo postalo važno po sebi, dječja mašta i njezine posljedice zbog čitanja ili slušanja bajki počela je pedagoge sve manje zabrinjavati: “U tom kontekstu, uživljanje u onostrano nije značilo zavođenje na krivi put, plašenje ili barem pretjerano uzbudivanje”, piše autorica. Tek afirmacijom knjige kao tržišnog proizvoda, odnosno kao igračke te djeteta kao kupca i čitatelja, bajke su ušle u hrvatsku dječju književnost kao poželjan žanr i tu su još i danas.

Uzbudljiva priča Marijane Hameršak o povijesti djetinjstva i bajke sretno je završila koliko god povijest bila nikad završena priča. Ona je obogatila uvide brojnih disciplina iz kojih je i crpila istraživačke poticaje.

Jelena MARKOVIĆ

Nikola Kujundžić, Ante Škrobonja, Milan Glibota, Petra Gašparac, Libar od likarij don Petra Kaštelana, Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2011., 222 str.

U književnopovijesnim promišljanjima ljekaruše predstavljaju zanimljive rukopisne kompilacije nagomilanoga životnoga iskustva koje privlače znanstvene interese ne samo filologa i etnologa već sve više i istraživača povijesnih medicinskih i farmakoloških tema. Fokusrana istraživanja su pokazala tradicijsku ukorijenjenost ljekaruša u europskoj samostanskoj medicini što se tijekom srednjega vijeka odražavalo i na oblikovanje hrvatskoga medicinskog identiteta. U sačuvanim se receptima ljekaruša ogleda pučka medicina nasljedovana iz znanja antičkih i arapskih autora. U

kontekstu hrvatske pisane riječi glagoljaške ljekaruše ističu jezičnu polifunktionalnost koja se očituje ne samo u prožimanju terapijske empirije i kršćanske religioznosti već i u jezičnom oblikovanju teksta. Zato su ljekaruše nezaobilazan izvor filoloških istraživanja. Prve hrvatske ljekaruše pripadaju 14. stoljeću, no najviše ih je nastalo u rasponu od 17. do 19. stoljeća, od kojih su neke u novije doba objavljene poput dviju *Karlovačkih ljekaruša* iz 17. i 18. stoljeća (*Rasprave i građa za povijest znanosti* 9, Zagreb 2009.). Objavljivanje rukopisa iz fundusa hrvatske pučke etnomedicine posebno je važno jer nam se preko pretiska, transkripcije i komentara otvara zanimljiv segment promišljanja hrvatskoga puka, vjerovanja i iskustva, a posebice odnos između čovjeka i prirode. U tom smislu razotkrivamo bogato poznavanje ljekovitih svojstava mnogih biljaka koje se i danas koriste u suvremenoj farmakologiji, ali i odnos prema životinjama, o čijem se zdravlju također valja brinuti, što je temeljni preduvjet života uopće.

Sedma knjiga biblioteke AMHA (*Acta Medico-Historica Adriatica*) koju je priredilo četvoro istraživača donosi podroban opis ljekaruše poljičkoga glagoljaša don Petra Kaštelana, koji se rodio u Zakuću kraj Omiša sredinom 18. stoljeća. Knjigu čine četiri ključna poglavlja, od kojih nam u prvom (str. 7-32), “Libar od likarij. Ljekaruša don Petra Kaštelana iz 1776. godine”, istraživači donose ključne spoznaje za razumijevanje ljekaruša općenito, a potom i ove Kaštelanove u sljedećim podnaslovima: “Ljekaruše u hrvatskoj etnomedicini/etnofarmaciji”, “O autoru Petru Kaštelanu i njegovu vremenu”, dok je “Jezik Kaštelanove ljekaruše” klasifikacijskoga karaktera jer donosi vrijedan “Rječnik manje poznatih riječi i arhaizama” bez čega bi bilo teško razumjeti mnoge pripreme. Slijedi abecedni popis sastojaka upotrebljivanih u pripravcima koji su zabilježeni u izvornom obliku, zatim njihov današnji naziv, a potom i latinski (npr. luk purić – poriluk, *Allium porrum* L., *Liliaceae*; križalina, skrižalina – šumska ciklama, *Cyclamen purpurascens* Mill., *Primulaceae*). Sastojci za ljekovite pripravke razvrstani su u one biljnoga podrijetla sa zasebnim popisom smola i ulja, zatim životinjskoga podrijetla, a na kraju je i popis ljekovitih komponenata mineralnoga podrijetla. Slijedi podroban popis bolesti, odnosno simptoma koji se spominju u ljekaruši s pridruženim suvremenim nazivima ili pojašnjenjima (npr. “kome gre gnjoj iz ušiju” – gnojna upala uha; “žena koja ne ima dice” – neplodnost; “kada su kraste po glavi” – seboreja, svrab), od kojih se 115 simptoma odnosi na humanu medicinu, a sedam na bolesti životinja (npr. “od mukavice na životini” – bolest od koje životinje muču od boli; “kad je na govedi sardobolja” – dizenterija, proljev). Rad je zaključen razvrstavanjem načina izrade pripravaka u Kaštelanovoj ljekaruši, iz čega su razvidne dvije skupine: složeniji preparati su najčešće antičkoga porijekla među kojima je i čuveni univerzalni lijek *teriak*, dok su u drugoj skupini jednostavniji narodni preparati izrađeni od ljekovitoga bilja gdje se ne koriste klasične mjere za izradu pripravaka, *librica* i *unca*, već se recepti najčešće rade otprilike, a mjerenje se svodi na šaku nečega, nekoliko kapi i sl.

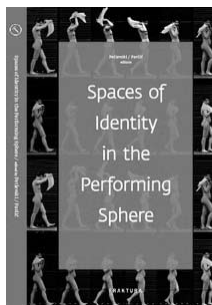
U drugoj studiji (str. 33-54) onaslovljenoj “Kaštelanova patologija u kontekstu aktualne klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih stanja”, Ante Škrobolja se bavi uspoređivanjem glagoljaševih medicinskih natuknica iz 18. stoljeća u kontekstu *Desete međunarodne klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih stanja* (MKB-10). Na temelju bogate građe od 269 recepata autor provodi spomenutu klasifikaciju na 230 recepata iz humane medicine i prikazuje je u trima tablicama. U prvoj je prikazana “podjela recepata prema bolestima, simptomima i organima u humanoj medicini”, u drugoj su prikazane dijagnoze usustvljene prema MKB-10, a u trećoj broj recepata prema dijagnozi u pojedinim skupinama MKB-10. Rezultati su tih istraživanja pokazali da je u vrijeme don Petra Kaštelana poseban problem bio vezan uz bolesti i razne teškoće koje su se ticale trudnoće, porođaja i postporođajnog razdoblja jer se za dvije dijagnoze pojavljuje čak po deset recepata za svaku “što govori o razmjerno skromnom teorijskom poznavanju problematike s jedne strane, a s druge da se u praksi uočava vrlo šarolika kazuistika koja se pokušava ublažiti na različite načine”. Autor završava svoju osebujnu studiju uvidom u 11 recepata i savjeta u veterinarskoj medicini, zabilježivši i postojanje deset svetačkih invokacija u slučajevima nekih bolesti, ističući da taj etnomedicinski tekst nudi obilje istraživačkih poticaja za mnoga buduća istraživanja.

“Transkript *Libra od likarij* don Petra Kaštelana” (str. 55-108) je treće poglavlje, odnosno latinička transkripcija cijeloga teksta ispisanoga na 108 stranica lijepom kurzivnom hrvatskom ćirilicom, koji je inače prijepis rukopisa iz 1765. godine, a koji je pak prijevod latinskoga teksta tiskanoga 1640. godine. Transkripciju je priredio Nikola Kujundžić, držeći se strogo izvornika kako bi se što bolje predočila lingvistička situacija Kaštelanova doba. Autor jedino uvodi numeraciju recepata zbog opće preglednosti i lakšega čitanja teksta.

Posljednji dio knjige (str. 111-220) donosi pretisak rukopisa koji se danas čuva u obiteljskoj zbirci kolekcionara umjetnina iz Gata, Klementa Lukina. Pretisak omogućava uvid u original širem broju istraživača, posebice filologa koji se zanimaju za paleografsko i jezikoslovno obilježje rukopisa koji nudi mnoge morfološke, a posebice leksičke zanimljivosti o kojima tek predstoji dublje istraživanje.

Ovu vrijednu i nadasve zanimljivu knjigu, s popisom 44 specijalizirane bibliografske jedinice, pribrojiti ćemo malom, ali značajnom nizu publikacija hrvatskih ljekaruša koje predstavljaju važne priručnike za mnoga interdisciplinarna istraživanja u okviru prirodnih i humanističkih znanosti.

Antonija ZARADIJA KIŠ

Spaces of Identity in the Performing Sphere,
ur. Sibila Petlevski, Goran Pavlič, Fraktura,
Akademija dramske umjetnosti, Zagreb 2011.,
300 str.

Zbornik *Prostori identiteta u sferi izvedbenog* okuplja sedamnaest članaka s istoimenoga međunarodnoga simpozija održanoga 11. – 14. veljače 2010. u Zagrebu, a dio je višegodišnjega znanstvenoga projekta *Diskurzivni identitet u izvedbenim umjetnostima: tijela, personae, intersubjektivni*, čiji je cilj, kako to ističe voditeljica Sibila Petlevski, zasnivanje temelja *novoteatrološkog* interdisciplinarnog istraživačkog polja. Odnosno, kao što, među ostalim, Sibila Petlevski naglašava – nasuprot tradicionalnoj teatrologiji “*nova teatrologija*” je zamišljena kao “*teorija sistema izvedbe*” primijenjena na područje teorije izvedbe, gdje se nadilaze uske strukovne granice te se posebno naglašavaju problemi diskurzivnog oblikovanja identiteta, odnosno istraživanje interakcije identiteta i fizičkoga svijeta.

Sibila Petlevski svoj članak “Virulentne ideje, memetički inženjering, memoidni identitet, estetsko ratovanje” otvara radovima dvaju teorijskih jahača apokalipse – Richarda Dawkinsa i Daniela Denneta, pri čemu se, naravno, s obzirom na naslovnu temu, ne poziva i na Sama Harrisa i Christophera Hitchensa, gdje je posljednji teoretičar određen četvrtim jahačem apokalipse, odnosno nositeljem novoga ateizma. I dok je Richard Dawkins definirao “mem” za element kulture koji se prenosi negenskim putem, osobito oponašanjem, kulturološkom imitacijom, Leveious Rolando, John Sokol i Gibran Burchett govore o memetičkom inženjeringu koji može djelovati na svjesnoj ili podsvesnoj matrici, kao što može biti i namjeran ili slučajan, kako to pokazuje i sâm Dawkins u knjizi *Sebični gen*. I dok autorica otvara članak propitivanjem nekih aspekata memskih, memetičkih

pristupa kulturi, završno ga uokviruje razmatranjem vojne zloporabe “primijenjenog memskog (memetičkog) inženjeringa” u “inhibiranju imitativnoga terorizma”. Naime, tu autorica polazi od teoretičara Richarda J. Pecha i njegova eseja “Inhibiting Imitative Terrorism through Memetic Engineering” (O inhibiranju imitativnoga terorizma putem memetičkoga inženjeringa), gdje ističe da medijski izvještaji o terorističkim činovima mogu inicirati potencijalan broj imitativnih ponašanja kao i da se imitativni terorizam može inhibirati memetičkim inženjeringom.

Darko Lukić razmatra društveno oblikovane izvedbene identitete, teatrološku dihotomiju između Istoka i Zapada na primjeru neverbalne scenske prakse Orijenta, koja se temelji na tijelu, pokretima i gestama i, s druge strane, verbalne, logocentrične prakse Zapada, koja počiva na dramskom kazalištu. Međutim, kako je potkraj 20. i na početku 21. stoljeća, nastavlja nadalje Darko Lukić, hijerarhijska dominacija jezika dovedena u pitanje i stvaranjem nove pismenosti, koju je postavio internet, dramski tekst više nema privilegirano mjesto u suvremenom kazalištu, kao uostalom ni dramska književnost u suvremenoj teatrologiji. Nadalje, jasno je da uz internet tu možemo dodati i utjecaj performativnoga obrata koji se dogodio pedesetih i šezdesetih, kako je to zamijetila npr. Erika Fischer-Lichte.

Danski nezavisni teoretičar Kim Skjoldager-Nielsen se na primjeru skupine glumaca, profesionalaca i amatera iz Danske i nekih drugih zemalja, a okupljenih pod nazivom SIGN, zadržava na interpretaciji njihove predstave *Salò*, izvedbenoj adaptaciji Pasolinijeva filma *Salò ili 120 dana Sodome* (1975.), koji je bio zabranjen u nekim državama zbog sadističkih prikaza, a što je bila samo filmska adaptacija de Sadeova romana *120 dana Sodome ili Škola razuzdanosti* (1785.). Naime, polazeći od koncepta estetike performativne umjetnosti kako ju je izložila Erika Fischer-Lichte, autor propituje i izvedbu etičnosti same publike koja je sukreatorica predstave *Salò*; naime, pojedini se događaji odvijaju upravo prema odlukama pojedinih gledatelja/ica.

Ivan Lozica nudi novu interpretaciju karnevala, i to iz kontroverzne sfere biopolitike gdje naš još uvijek jedini “*dotur od karnevala*” karneval iščitava upravo kao prijatelja države jer jača stanje pripadnosti zajednici, vladajućem poretku te tako državi, moći na vlasti, pomaže spriječiti krizu – dakle, sve dok zajednica prihvaća vladajući poredak. Tako karneval kao prijatelj države, zaključuje autor, “denuncira one koji su još uvijek uključeni kao neizbježni dio zajedničkog života (*zoe*), ali su zapravo izopćeni iz političkog života i vlasti (*bios*)”.

I dok se Aleksej Kišjuhas bavi teorijom umrežavanja Randalla Collinsa, odnosno mikrosociologijom kreativnosti – naime smatra da Collinsova teorija umrežavanja može poslužiti kao model za pojašnjavanje porijekla, pojave i razvoja ljudske kreativnosti, identiteta kreativnosti, Nadežda Čačinovič predstavlja pregled pristupa britanskoga filozofa Galena Strawsona, koji negira ulogu pripovijedanja u uspostavljanju našega identiteta, naše svijesti, smisla o sebi. Tako se Strawson suprotstavlja deskriptivnoj tezi da naš život konstruiramo jedino kao priču, pripovijedanjem, kao što subvertira i normativnu tezu prema kojoj možemo osmisliti život jedino autobiografskim pripovijedanjem. Naime, Strawson tim tezama suprotstavlja činjenicu da postoje nenarativne osobe koje žive nenarativno, što znači da sva bića nisu dijakronijski strukturirana – da su mnogi od nas epizodične osobe.

Leonida Kovač se zadržava na dramskom tekstu i radiodrami Ivane Sajko Prizori s jabukom, gdje se Rajski vrt očituje kao simbol medijske realnosti, zbilje u kojoj se odvija biokibernetička strukturacija subjektivnosti. A rajska je jabuka logo Apple Macintosh, jabuka koja konotira prvobitni grijeh i nadalje ideju podrijetla. U tom iščitavanju koncepta identiteta, koji je u toj drami, kako nadalje zamjećuje Leonida Kovač, postavljen u širok raspon kulturnih konotacija, jabuka, odnosno stablo jabuke, doslovno postaje politički objektivizirano. Možemo nadovezati kako je u toj jabuci npr. kazališni kritičar Igor Ružić iščitao *A Clockwork Apple* (2008.), ali, nadodaje Ružić, Burgess je pisao antiutopiju, a Sajko piše zbilju.

Miloš Lazin je ponudio redateljske obrasce te dok je njemačko redateljsko kazalište sklonološko obrascu, Skandinavija teološko obrascu, Rusija ikonologijskom obrascu, Velika Britanija i SAD biheviorističkom obrascu, kulturni prostor Austrije i Mađarske otvoren je histrionskom, glumačkom obrascu.

Goran Gretić nudi identitete europskoga prostora koje promišlja uz pomoć trojstva Drugi – stranac – neprijatelj, a tu trijadu dopunjuje konceptom oprosta, istinskoga žaljenja za sva ona zla koja su se dogodila u europskome prostoru.

Hrvoje Jurić promatra raspeće identiteta na primjeru istoimene instalacije (videoskulpture) (1973.) Petera Weibela. Naime, na primjeru navedenoga rada spomenuti bioetičar pokazuje kako realizacija ljudskosti kao relokacije ljudskoga unutra cjelokupnoga živoga svijeta znači bioetičko oslobođenje, nasuprot biopolitičkom stvaranju robova ljudi i živoga svijeta općenito.

Željko Uvanović na primjeru Greenawayeve filmske produkcije (*Crtačev ugovor, Davljenje po brojevima* te filma *Kuhar, lopov, njegova žena i njezin ljubavnik*) prikazuje vječan sukob spolova u kojemu žene izlaze pobjednicama. Naime, pojedini filmski kritičari/teoretičari pretpostavljaju da je u moralu tih pobjedničkih žena Greenaway portretirao moral *Margaret Thatcher, eru tačeriizma u kojemu je liberalizacija gospodarstva dosegla vrhunac.*

Lucia Leman, sa Sveučilišta u Nottinghamu, nudi vodič kroz postmodernističku hrvatsku književnost, koji završava pregledom o balkanizaciji identiteta ili kako se može kapitalizirati rat te u tome modusu iščitava djela Dubravke Ugrešić, Slavenke Drakulić i Jozefine Dautbegović, čiji su ključni motivi egzil, ženska kreativnost, viktimizacija i sjećanje.

Monika Bregović istražuje društveno sjećanje i traumu u njemačkom dokumentarnom teatru, izvedbu nacionalnog identiteta i umjetničku reprezentaciju holokausta, koja također otvara i neka etička pitanja, i to na primjeru drame *Proces* Petera Weissa i drame *Namjesnik* Rolfa Hochhutha. Tako se važnost Hochhuthove drame *Namjesnik* sastoji u tome što se bučan, političkim skandalima popraćen uspjeh te političke tragedije temelji ponajprije na tezi djela da je Katolička crkva iz oportunizma iznevjerila kršćanski moral ne pruživši otpor progona Židova u doba nacizma. Nadalje, u snažnom povezivanju logora i industrija u Weissovoj drami *Proces* autorica pokazuje da se zrcali ideja da su logori nastali kao produžetak njemačkoga kapitalizma. Ili, kao što je upozorio Charles Patterson, kako je utjecaj mega-proizvođača automobila Henryja Forda na 20. stoljeće započeo, metaforično rečeno, u američkoj klaonici (naime, ideja za proizvodnju na tekućoj vrpici nametnula mu se kad je kao mladić posjetio klaonicu u Chicagu), a završio u Auschwitzu.

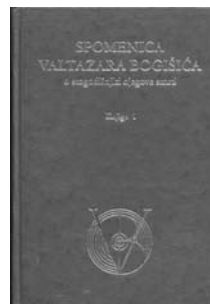
I dok se Blaženka Perica zadržava na pokretnim objektima i instalacijama i pritom otvara pitanje o identitetu umjetnika u tim pokretnim vizualnim slikama, Boris Čučković istražuje koncept izvedbe (sa) skulpturom – skulpturama s tekućinama i zvukom, te navodi kako se najradikalniji prinos navedenoga modela može pronaći u ferofluidnim skulpturama na području između skulpture/instalacije i izvedbe i koje se ne mogu razumijevati samo studijima skulpture (*sculpture studies*) ili pak samo izvedbenim studijama, već interdisciplinarnim pristupom. Tekst se otvara interpretacijom takvih skulptura japanske umjetnice Sachiko Kodame koje su bile izložene u Zagrebu 2009. godine na izložbi *Device Art* kustoskoga tima *Kontejner*. Autor se završno osvrće na kinetičku umjetnost sedamdesetih godina u Zagrebu, kada se pojavio Vladimir Bonačić sa svojim dinamičkim objektima. Nakon tih dvaju tekstova o izvedbenosti skulptura slijedi tekst Matjaža Potrča o fenomenologiji plesa, u kojemu autor polazi od monografije *Fenomenologija plesa* (1966.) Maxine Sheets Johnstone.

Zbornik je završno zaokružen tekstem Gorana Pavlića o poetici kazališnih prostora, odnosno trenutkom poetičkoga susreta Bachelarda i Gavelle, gdje autor razotkriva podudaranosti između tih dviju poetika, a koja se može ovdje oprimirati poznatim citatom iz Gavelline *Teorije glume* o tome da gluma nije *Schauspiel* već *Mitspiel*, odnosno, kako dalje zapisuje Gavella: “to znači da su u gledaocu potencijalno aktivne sve psihofizičke funkcije koje su glumcu potrebne da izvede na sceni neku kretnju i da izgovori neku riječ.”

Upravo je i ovaj zbornik ostvaren kao sjajna suigra (*Mitspiel*, rekao bi Gavella) transdisciplinarnoga prekoračenja granica – od sociologije kreativnosti, filozofske antropologije, studija sjećanja, memetike, teorije suvremenih medija, etike, biopolitike i autopoeitičkih umjetničkih tekstova.

Suzana MARJANIĆ

Spomenica Valtazara Bogišića: o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine. Knji. 1 i 2, prir. Luka Breneselović, Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Beograd 2011., 1370 str. (knjiga 1: 674 str., knjiga 2: 696 str.)

Spomenica Valtazara Bogišića već na prvi pogled, svojim pozamašnim brojem stranica, autorima iz brojnih svjetskih zemalja i prilozima na stranim jezicima, otkriva veličinu i važnost njezina "slavljenika". Baltazar Bogišić (1834. – 1908.), pravnik, pravni pisac i istraživač pravnih običaja, enciklopedist, sociolog, etnograf i kolekcionar, jedna je od najvećih osoba hrvatskoga 19. stoljeća. Zanimao se za pravo i za ukupnost narodnoga života, a najvažnijim se njegovim djelom iz područja prava smatra *Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru* (proglašen 1888.). U folkloristici je ime Baltazara Bogišića nezaobilazno kada se govori o bugaršćicama. Bogišić je, naime, prvi na jednome mjestu skupio dotada poznate bugaršćice (njih 76) i objavio ih, zajedno s 54 deseteračke pjesme, u zborniku *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa* (1878.). Njegov je rad postao predmetom zanimanja ne samo pravnika nego i znanstvenika iz raznih područja društvenih i humanističkih znanosti. Široko zanimanje za Baltazara Bogišića, kao i širok spektar Bogišićevih interesa, pokazuje i ova *Spomenica*.

Spomenica je okupila velik broj znanstvenika iz 18 zemalja, a sadrži čak 74 priloga na devet jezika. Podijeljena je u dvije knjige, a prilozi su raspoređeni u četiri dijela ili četiri tematske cjeline unutar kojih se pokušava zaokružiti opsežan, interdisciplinarno usmjeren rad Baltazara Bogišića: 1. "Prilozi za poznavanje Bogišićevog života i rada, kao i društvenih i naučnih prilika u Bogišićevo vreme", 2. "Prilozi pravno-dogmatski i drugi prilozi sa pretežnim pravnim značajem", 3. "Prilozi o običajnom pravu i porodici" te 4. "Prilozi iz folkloristike i jezički prilozi".

Započinje uvodnim slovom priređivača Luke Breneselovića, u kojem se ukratko osvrće na rad na *Spomenici*. U prvome su dijelu okupljeni radovi koji proučavaju razne aspekte Bogišićeva života i rada (Monika Glettler, Eva Hüttl-Hubert, Ivana Crljenko) te devetnaestostoljetne prilike u Hrvatskoj i Europi (Irena Arsić, Antoni Cetnarowicz, Katalin Gönczi). Nadalje, u dijelu radova se propituje mogući Bogišićev utjecaj na razvoj sociologije prava (Miloš Marjanović, Manfred Reh binder) te zanimanje za povijesnopravnu školu (Sebastian Schermaul, Werner Zimmermann) ili se usporedno promatra rad Baltazara Bogišića i drugih znanstvenika (Theodor Bühler, Irina Stahl, Kazuhiro Takii).

Dok se radovi u prvome dijelu bave Bogišićevim životom i radom, kao i kulturnim i političkim prilikama u Europi toga doba, unutar druge tematske cjeline su okupljeni radovi uglavnom iz pravne struke. U radovima autori obrađuju različite pravne teme, od rimskoga prava (npr. Alessandro Hirata, Amra Mahmutagić i Šejla Maslo Čerkić) do aktualnih tema kao što je eutanazija (Dragana Petrović), da navedemo tek neke.

U trećem su dijelu okupljeni prilozi o običajnom pravu i obitelji. Dio radova donosi različita promišljanja običajnoga prava (Albert Doja, Ardian Ndreca i Donat Martucci, Svetlana M. Tolstaja, Szabina Bognár, Kamen Dončev, Corinna Erckenbrecht), a uz tu temu u istome je dijelu *Spomenice* i nekoliko radova o obiteljskom pravu i obiteljskim zadrugama (Marija Draškić, Siegfried Gruber, Karl Kaser, Jörn Westhoff, Natascha Vitorrelli).

Filozozima i folkloristima zasigurno najzanimljiviji dio Bogišićeva rada prikazan je u četvrtome dijelu *Spomenice*, koji donosi folklorističke i jezične priloge. Iako je u *Spomenici* ovom području Bogišićeva rada posvećeno najmanje prostora (svega deset priloga), rad na skupljanju narodnoga blaga, prije svega bugarsčica, a onda i deseteračkih pjesama (epskih i lirskih), usmenih priča i poslovice, čime se Bogišić bavio više usputno nego profesionalno znanstveno, trajno je vezao ime Baltazara Bogišića uz folkloristiku i proučavanje bugarsčica.

Nekoliko se radova u toj tematskoj cjelini bavi lingvističnom, odnosno jezikoslovnom problematikom: M. J. Aleksejev donosi jezičnu analizu lezginškoga epa *Šarvili*, a B. M. Ataev se u svojem radu osvrnuo na istočnokavkaski jezični savez. Terminološkim se pitanjima bavi Milena Burić, zaključujući kako je Bogišić u *Opštem imovinskom zakoniku za knjaževinu Crnu Goru* sveo tuđice i posuđenice na najmanju mjeru. Rad Lilije Ilijeve iz područja frazeologije razmatra ustaljenu bugarsku frazu “od boga grehota, od ljudi sramota”, koja funkcionira kao svojevrsan moralni imperativ. Bliskim se područjem bavi i Marta Bjeletić, koja u radu poetskoga naslova, “Ni šetan ni savjetan”, razmatra naslovni izraz i njegove varijante. Zaključuje kako je izraz prvobitno funkcionirao kao zakletva u sudskome postupku, odakle je kasnije prešao u svakodnevni govor. Margaret H. Bessinger komparativno analizira tri varijante usmene pjesme o Banović Strahinji (dvije deseteračke varijante, Vukovu i Glavićevu, te bugarsčicu iz Bogišićeva zbornika), uspoređujući narativne sheme triju pjesama. Pjesme povratka podrazumijevaju trodijelnu narativnu strukturu: odsutnost – pustošenje – povratak, a shema povratka, kojoj unutar trodijelne narativne strukture pripada najviše prostora, uključuje: prurušavanje, obmanu i prepoznavanje. U analizi i prepoznavanju ključnih obrazaca priče autorica se oslanja na Lorda i njegovo tumačenje formula. Lidija Delić u radu “Osobenost bugarsčica: refleksi viteške etike i etikecije” nastoji pokazati viteške obrasce ponašanja kao jedno od mjesta razdvajanja i razlikovanja bugarsčica i deseteračkih epskih pjesama. U analizi bugarsčica iz Bogišićeva zbornika primjećuje dominaciju feudalne hijerarhije u ophođenju likova, odnosno viteški kodeks ponašanja. Upućuje na različite perspektive bugarsčice i deseteračke epske pjesme: bugarsčice projektiraju viteško viđenje društvene hijerarhije, a deseteračke epske pjesme realnije sagledavaju junake i povijesnu zbilju. I status junaka (npr. Marka Kraljevića) i priroda odnosa sluga – gospodar pokazuju kako bugarsčice podržavaju viteški kodeks i feudalni društveni poredak. Specifičan feudalno-dvorski ton postignut je u pjesmama dugoga stiha i imenovanjem junaka *vitezom* te čestim atribuiranjem pridjevom *viteški*, kao i učestalom uporabom imenice *gospoda*. Autorica zaključuje kako je specifični društveni, politički i kulturni kontekst nedvojbeno odredio poetiku bugarsčica i njihov odnos prema deseteračkoj epskoj pjesmi.

Suzana Marjančić se u svome radu bavi vilinskim pripovijetkama, odnosno mitskim predajama i bajkama koje tematiziraju vile, a koje su sastavni dio Bogišićeve cavtatske rukopisne zbirke usmenih pripovijedaka. Autorica se zadržava na telurnom simbolizmu konavoskih vila. U svojoj se detaljnoj analizi oslanja na Durandove antropološke strukture imaginarnoga. Također pokazuje i koliko neki folklorni termini (vilinska sreća i vilinska nesreća, vila posestrima i vila ubojnica) figuriraju u okviru termina dubinske (Jungove) psihologije – vile kao *anime* bilo u pozitivnom bilo u negativnom aspektu. Etimološkim figurama u bugarsčicama Bogišićeva zbornika bavi se Davor Nikolić. Nakon kritičkoga osvrta na promišljanja najvažnijih domaćih i stranih autora o etimološkim figurama, autor izdvaja i analizira tri etimološke figure: antanaklazu, poliptoton i paregmenon. Analiza pokazuje kako je paregmenon najčešća figura u bugarsčicama i strukturno najzanimljivija. Kompozicijski se često javlja na početku kao formula otvaranja, čime se naznačava etimologiziranje kao bitan poetički postupak u oblikovanju bugarsčica. Poliptoton funkcionira kao kohezivna figura kojom se povezuju stihovi jedne narativne sekvence, dok se antanaklaza od triju analiziranih figura pokazala najrjeđom etimološkom figurom u bugarsčicama. Analiza učestalosti i raznovrsnosti pojedinih etimoloških figura upućuje na određene poetičke zakonitosti bugarsčica.

Folklorističku cjelinu zatvara rad Boška Suvajdžića “O baladičnoj strukturi bugarsčica”. Nakon promišljanja o bugarsčicama i njihovim općim značajkama te različitim aspektima proučavanja bugarsčica, autor pokazuje kako se baladičnost ostvaruje tromim, elegičnim ritmom, a podržava je i

sadržajni sloj bugarščice. Na sadržajnome planu se lirizacija upotpunjuje uspostavljanjem viteškoga i gospodskoga kodeksa. Baladičnost je vezana uz stvaranje intimne lirske atmosfere, a ostvaruje se na sintaktičko-intonacijskom, stilsko-izražajnom i na kompozicijskome planu reduciranjem naracije, a pojačavanjem dijaloških i monoloških narativnih sekvenci.

Spomenica je dopunjena Bogišićevim dosada neobjavljenim pismima Karelu Kadlecu, koja čitatelju pružaju “izravan” uvid u jedan segment Bogišićeva života i znanstvenih interesa. Radom Guida Hausmanna “Valtazar Bogišić u Odessi” te imenikom autora i sažecima svih radova završava druga knjiga Bogišićeve spomenice.

Prilozi okupljeni u ovim dvjema knjigama pokazuju veliko zanimanje znanosti za Baltazara Bogišića, kao i trajnu “korisnost” i inspirativnost njegovoga rada. Tematskom raznolikošću otkrivaju Bogišićevu interdisciplinarnu usmjerenost i širinu znanstvena interesa. Iako je većina priloga iz područja prava, *Spomenica* donosi i priloge iz povijesti, sociologije, književnosti i folkloristike te će biti vrlo korisna znanstvenicima i stručnjacima iz raznih znanstvenih područja kao i svakomu tko se želi upoznati sa životom i djelom Baltazara Bogišića.

Josipa TOMAŠIĆ

Susan Leigh Foster, *Choreographing Empathy. Kinesthesia in Performance*, Routledge, London, New York 2011., 282 str.

Nakon autorskih naslova *Reading Dancing. Bodies and Subjects in Contemporary American Dance; Choreography and Narrative. Ballet's Staging of Story and Desire i Dances that Describe Themselves. The Improvised Choreography of Richard Bull* te uredničkih *Choreographing History; Corporealities. Dancing Knowledge, Culture and Power i Worlding Dance*, koreografkinja i znanstvenica Susan Leigh Foster, genealoški analizirajući tri povezana termina: koreografiju, kinesteziju i empatiju te propitujući različite tvrdnje o odnosu plesača i promatrača, odnosno o njihovu izravnom i neposredovanom kontaktu, knjigom *Choreographing Empathy. Kinesthesia in Performance* odgovara na pitanje što se osjeća promatranjem plesa i kako ples doziva svoje promatrače u empatijsku vezu.

Naime, ideja koreografije, ističe autorica, sadrži kinesteziju, način iskušavanja tijela i pokreta koji omogućuje veću svjesnost ne samo o vlastitome tijelu nego i o tijelu drugoga. Koreografirati empatiju stoga podrazumijeva konstruiranje i kultiviranje fizikalnosti čije kinetičko iskustvo (pred) vodi percepciju i povezano je s onim što netko drugi osjeća. Nakon uvodnoga dijela u kojem autorica predstavlja problematiku i najavljuje daljnju analizu, knjiga je, predvođena trima ključnim terminima (koreografija, kinestezija i empatija), podijeljena na četiri poglavlja.

Prvo poglavlje istražuje nepostojanost u razumijevanju sadržaja koreografije, počevši od izuma toga pojma u 18. stoljeću, kada se koreografija odredila kao praksa bilježenja plesova na papiru taksonomijskim sustavom simbola. Prvotnim plesnim notacijama proučavaju se posljedice

razlamanja pokreta na akcije koje ples postavljaju unutar praznog geometrijskog prostora, gdje se mogu slijediti putanje plesača. Ocjenom uloge ranih plesnih notacija u razvoju plesne tehnike, plesnog autorstva i autonomije plesa kao umjetničkog oblika prikazuje se kako je notacija pridonijela podjeli plesnog stvaranja na učenje plesanja i podučavanje o plesovima. Potom se analiziraju koreografije s početka dvadesetoga stoljeća kao individualni činioci kreacije plesa s fokusom na pedagogijama plesne kompozicije i ocrtavanju razvoja koreografije od izražavanja emocija na početku stoljeća do današnje prakse pojednostavljanja (olakšavanja) susreta plesača i koreografa, ali i umjetnika bliskih umjetničkih disciplina. Pritom je razmotreno kako koreografija, (bilo) kao notacija ili kompozicija, funkcionira u privilegiranju ili potiskivanju određenih vrsta plesanja.

Paralelno s poviješću koreografije u drugom se poglavlju predstavlja termin kinestezije, sve od ranih osamnaestostoljetnih praksi discipliniranja tijela radi ustanovljavanja općenitih fizičkih značajki koje upućuju na eventualna iskustva tijela i pokreta. To poglavlje traga za transformacijama koncepcija tijela, zadržavajući se ponajviše na 19. i sredini 20. stoljeća. Da bi se zaključilo o normativnom iskustvu kinestezije, iz različitih se izvora (kartografije, medicine, literature o ljudskome ponašanju te fizičkom obrazovanju), koji su u određenom povijesnom trenutku postavili standarde fizikalnosti, razmatraju pretpostavke o tjelesnoj prirodi.

Intenzivnija istraživanja, zasnovana na nervnim sensorima u mišićima i zglobovima koji osiguravaju osviještenost položaja tijela i pokreta(nja), ponukala su neologizaciju kinestezije (1880). Značenje termina se potom širilo, napuštalo, te nekoliko puta revidiralo i preispitalo, no on je ponajbolje prihvaćen na engleskom govornom području, dok u širu upotrebu ulazi tek potkraj 20. i u 21. stoljeću. Termin “kinestezija”, odnosno “osjećanje pokreta” (kako se najsažetije određuje njegovo značenje), ne postoji u hrvatskim rječnicima stranih riječi te je upravo ova knjiga dobar izvor za njegovo razumijevanje i uporabu u području (i hrvatskih) plesnih istraživanja.

Treće poglavlje istražuje kako se “empatija” različito konceptualizirala u odnosu na fizičko iskustvo. U tandemu s genealogijama koreografije i kinestezije promatra se prošlost termina od početka 18. stoljeća, prvotno u teorijama o “simpatiji” (*simpathy*) u značenju suosjećanja. Iako se empatija uglavnom promatrala kao estetska ili socijalna teorija, Foster simpatiju, a potom i empatiju, paralelno smješta u kontekst razdoblja kolonizacije kada su se uz pomoć tih dvaju pojmova postavili temelji na kojima se ljudska bića mogu promatrati kao međusobno različita. Četvrto se poglavlje uglavnom osvrće na prethodna tri, kako tri termina djeluju zajedno na primjerima izvedbi različitih umjetnika (Tanya Lukin-Linklater, Rimini Protokoll, Headlonh Dance Theater, Jérôme Bel, Pichet Klunchun, Lea Anderson i KATHY).

Foster je odlučila istražiti i propitati povijesti, uporabe i refleksije triju odabranih pojmova te njihovo značenje u suvremenom trenutku. Okosnica triju termina je ples, a ples, plesanje i plesno istraživanje tim kompleksnim pothvatom Susan Leigh Foster, ostvarenim u knjizi, znatno su obogaćeni novim znanjima i promišljanjima.

Ivana KATARINČIĆ

Tea Škokić, Ljubavni kod. Ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2011., 178 str. (Biblioteka Nova etnografija)

Uz ostrašćenu, podrugljivu, katkad šaljivu stranu priče o ljubavi, seksu, erotici ili romansama, kakva bi bila prisposodiva ulici ili veselim društvima, knjiga Tee Škokić *Ljubavni kod. Ljubav i seksualnost između tradicije i znanosti* donosi zbir akademskih “priča” koje je hrvatska etnologija i kulturna antropologija tek sporadično i nesustavno načimala pa opet napuštala kao tematski odiozno i, možda, akademski neprilično štivo. O čemu je točno riječ u desetak kratkih i ekstremno čitljivih, lukavo i intrigantno sročениh problemskih eseja, kako ih se može čitati i zbog čega ih se čita tako lako? Ove je eseje napisala autorica koja drži kolegij *Antropologija seksualnosti* na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i s te su strane tekstovi imali izvjesnu primjenu i provjeru u dijalogu sa studentima. Ali ne treba zaboraviti, što se u konačnici i vidi u vrcavosti prenošenja misli i nepretencioznog, a opet ozbiljnog pisma, da je riječ o autorici koja se dugi niz godina bavi popularizacijom teme seksualnosti u antropologiji i to u različitim kulturnim časopisima namijenjenima najširoj publici. Podjednako tako nije naodmet imati u vidu podatak da je jedna od navedenih tema koja se tiče kulturne konstrukcije romantične ljubavi bila predmetom autoričina interesa tijekom akademskog sazrijevanja u procesu stjecanja doktorata. Ovom knjigom Tea Škokić je uobličila štivo koje čitamo kao promišljanja ključnih problema u antropologiji seksualnosti. To su teme: kako komuniciramo ljubav i seksualnost, kako su ljubav i seksualnost kulturno i društveno konstruirane, je li jezik znanosti pomogao u njihovu razumijevanju, kako se pojam moći i prakse vladanja vezuju s njima, kako su Drugi viđeni u svojoj ljubavi i seksualnosti a kako se smjelo govoriti o ljubavi i seksualnosti u hrvatskoj etnologiji, je li dokumentiranje “pučke intime” u danas kulturnom dokumentarnom serijalu HTV-a pomoglo razumijevanju načina na koji narod voli i živi seksualnost te, u konačnici, je li predslavenski mit seksualiziran, kako je nastala ideja romantične ljubavi i što se može zaključiti o (ne)principijelnom braku kapitalizma, ljubavi i seksualnosti.

Već u “Kratkom uvodu ili razbijanju kodova” Škokić najavljuje tretman svoje teme kao komunikacijskog koda koji živi uz i od društvenih i kulturnih konteksta u kojima se ostvaruje. Ovakvo razumijevanje ljubavi i njezina simboličkog mehanizma (seksualnosti) postavilo je okvir čitanja knjige u kojoj je tematiziranje ljubavi i seksualnosti isto što i kulturno dekodiranje društva. Poglavlje “Nedruštvena ljubav” u dijalog postavlja teorije Sigmunda Freuda i Georga Simmela. Ono pokazuje da Freudova teza o nespojivosti spolnosti i kulture i s njom povezana trajna izloženost ljudskog bića neurotskim lomovima zbog te činjenice može biti razmatrana i drukčije, posebice kad je u pitanju Simmel, koji će ljubav smjestiti između društvenih zakona i intimnog, dijadnog odnosa, ne učinivši tako dramatične zaključke zbog kojih bi se trajno zavadilo fizičko i psihičko ljubavi i kultura.

Rasprava esencijalista i konstruktivista o tome što je ljubav i seksualnost, kako teorija “konstruira” homoseksualnost ili pak normativnost heteroseksualnosti predstavljena je u poglavlju “Znanstveno discipliniranje seksualnosti”. Razradu te teme Škokić je donijela u poglavlju “Moć i diskursi o seksualnosti”, gdje je dužnu pažnju posvetila “zločestom dečku” društvene teorije. U

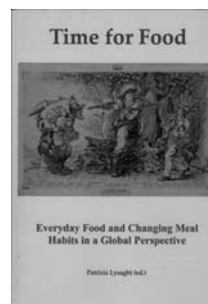
potrebi da se skroji tekst o ljubavi i seksualnosti i kao hommage promišljanjima Michela Foucaulta, zbog kojeg je povijest seksualnosti postala spektakularno zanimljiva i intelektualno intrigantna – i to više ne samo kao kuriozum o *ars amandi*, Tea Škokić izložit će kratki pregled Foucaultove teorije. U tom dijelu teksta donesena je priča *science sexualis* koja govori o nastanku normativnog diskursa o seksualnosti u misli Zapada. Nakon tog eseja, Škokić nas vodi u tekst “Etnografija seksualnosti: potentni domoroci i lažljive kazivačice”, odnosno prema etnografskim promišljanjima i prikazima seksualnosti. Pokazujući da je povijest zapadne antropologije seksualnosti pratila logiku nastanka i tempo razvoja imperijalnih diskursa o Drugome proizvedeći “etno-porno” slike svojih antipoda koje su hranile idejama o erotiziranosti, seksualiziranosti i mističnoj tjelesnosti odabranih Drugih, Škokić radi na dekonstrukciji etnografskog pisma Zapada. Istodobno se pokazuje da su istraživanja seksualiziranosti Balkana istom imperijalnom diskurzivnom logikom stvorila svojevrсни zamjenski Drugi Orijentalnom erotičnom tijelu. U eseju “Etnografije seksualnosti: domaći Drugi” interes je pomaknut prema radu Antuna Radića, Mićuna Pavićevića i Friedricha Kraussa, točnije potonjoj dvojici kao autorima koji su ostvarili dva najopsežnija djela što donose balkanski seksualni folklor. Slijedom izlaganja seksualiziranog pojmovlja i ideja seksualnosti na Balkanu iz prethodnoga eseja, tekst “Ljubav na selu ili *naturalia non sunt turpia*” navodi nas na čitanje etnografske produkcije o seksualnosti Balkana s čijih margina vrište ideje ljubavi i seksualnosti, odnosno seksualnog ponašanja u najširem smislu koje tradicionalna, tradicionalizirana, tj. konzervativna znanstvena konceptualizacija ljubavi i seksualnosti pokušava zaobići. Drugim riječima, Škokić je na tome mjestu ocrtao etnografski ansambl taktika seksualnog ponašanja koje upućuju na opstojnost varijabilnog seksualnog života na Balkanu, čime se otvaraju priče o “erotiziranim običajima”, počevši od homoseksualnosti pa do tradicijskih oblika kontracepcije, promiskuiteta, bračnih nevjerstava, prostitucije i zoofilije.

U posljednja tri eseja, “Elipsa ljubavnog mita u tradicijskoj praksi”, “Okovi ljubavi” i “Prema kraju ili seksualizaciji kulture”, na naoko nepovezan način, knjiga se okreće zacrtavanju raspona mogućih akademskih pristupa temi ljubavi i spolnosti što u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji, a što u društvenim znanostima općenito. Načinjanjem različitih rukavaca jedne istraživačke teme Tea Škokić pokazuje da čak i pretkršćanski mit o Mari i Jurju nosi potencijal za etnološku raspravu o seksualiziranosti slavenske mitologije. Potom se vrlo ozbiljno hvata u koštac s razlaganjem modernističkog slavljenja romantične ljubavi i feminističkim pogledima na taj konstrukt kao na oblik patrijarhalne hegemonije da bi na kraju poentirala s konstatacijom o spektakularizaciji ljubavi i seksualnosti načinjanjem aktualne teme o (hiper)seksualizaciji javne (ali i privatne) sfere življenja. Posljednjim tekstom Škokić se osvrće na kapitalističku *money-making* strategiju koja je u svojoj eksploatacijskoj zagrljaj obuhvatila ljubav i seksualnost, pokazujući kako su sloboda seksualnog samodefiniranja i ponašanja ili samostalan odabir ljubavna prosedea postali tek “sloboda” izbora iz širokog dijapazona brendiranih ljubavnih/seksualnih robnih identiteta.

Knjiga Tee Škokić čita se, da odgovorim na vlastito pitanje, kao znanstveni tekst koji izlaže teorijske uvide, polemizira sa predanim etnografskim znanjima i, što čini najveću njezinu vrijednost, kritički postavlja neočekivana pitanja koja kao da anticipiraju trendove pisanja o ljubavi i seksualnosti. Ta promišljanja kao da prizivaju jednu novu antikapitalističku, antihegemonu, oslobođenu antropologiju okrenutu potpuno razumijevanju sadašnjosti i nas samih koji (bismo željeli da manje-više autonomno) oblikujemo ljubavne kodove i seksualne mehanizme u svakodnevnoj komunikaciji vlastitih vrijednosti i osjećaja.

Sanja POTKONJAK

Time for Food. Everyday Food and Changing Meal Habits in a Global Perspective. Proceedings of the 18th Conference of the International Commission for Ethnological Food Research, Turku, Finland, 18-21 August 2010, ur. Patricia Lysaght, Åbo Akademi University Press, Turku 2011., 366 str.

Prema riječima urednice Patricie Lysaght, radovi okupljeni u zborniku *Time for Food. Everyday Food and Changing Meal Habits in a Global Perspective* obrađuju povijesne i suvremene kulturne procese u koje je uključena prehrana, i to u lokalnom, regionalnom, nacionalnom i transnacionalnom kontekstu. Glavni je fokus skupa, pa tako i radova u zborniku, usredotočen na promišljanje svakodnevne prehrane i prehrambenih navika iz raznih perspektiva (regionalnih, nacionalnih, transnacionalnih, etičkih, etničkih). Takav pristup, koji ujedinjuje promišljanje svakodnevnih prehrambenih praksi iz različitih perspektiva u suvremenom i povijesnom kontekstu, pridonosi, smatra Lysaght, razumijevanju međupovezanosti proizvodnje hrane i njezine konzumacije. Razumijevanje spomenute međupovezanosti osobito je važno u suvremenom društvu u kojem proizvodnja i konzumacija hrane ovise o nacionalnim i gospodarskim politikama te marketinškim strategijama koje uređuju, kontroliraju i uspostavljaju moduse proizvodnje i distribucije robe, a posljedično i konzumacije. Lysaght primjećuje kako hrana nije samo roba, već roba koja u sebi podrazumijeva raznolika značenja, simbol je ideja i interesa koji se katkada suprotstavljaju etičkom i moralnom principu, a istodobno su i odraz promjena koje nužno zahvaćaju i kulturu prehrane. O spomenutim se promjenama u radovima progovara i promišljanjem svakodnevne kulture prehrane, o hrani kao jelu – mediju koji integrira određenu skupinu (obiteljsku, nacionalnu, etničku) i uz pomoć koje se u osmišljavanju i ostvarivanju običnog dnevnog ritma, slijeda i organizacije obroka na svakodnevnoj razini progovara o granicama koje određenu skupinu definiraju i po kojima se razlikuje od drugih skupina na svim razinama, dakle o hrani kao simbolu identiteta.

Četiri ključna teksta na početku zbornika na neki način čine okosnicu teme skupa. U prvome tekstu Håkan Jönsson refleksivno promišlja budućnost istraživanja kulture prehrane na primjeru Norveške, u kojoj etnološka znanstvena istraživanja prehrane u velikom dijelu financiraju privatnici i poduzetnici te su ta istraživanja ustvari diktirana njihovim potrebama. U tome smislu Jönsson otvara pitanja intelektualne nezavisnosti i zapravo neostvarive autsajderske perspektive u takvim istraživanjima.

Tekst Christiana Coffa započinje promišljanjem etike u kontekstu kulture prehrane, upućujući na model koji je razvio s kolegama. Nadalje, autor, oslanjajući se na misao da pitanja etike podrazumijevaju uvažavanje “drugog”, zaključuje da se etika na neki način bavi odnosima, međusobnim sudjelovanjem više čimbenika. U tome smislu, primjenjujući semiotičku analizu, Coff u tekstu promišlja moguća značenja koja hrana, odnosno svakodnevni obroci mogu imati u obitelji, ali i šire, u društvu općenito. Yrsa Lindqvist kroz povijest prehrambenih praksi u Finskoj tijekom 20. stoljeća progovara o promjenama u kulturi prehrane koje nužno prate tijek povijesti i promjena i u Finskoj i u cijeloj Europi. Obradujući arhivsku građu autorica opisuje promjene u kulturi prehrane na svakodnevnoj razini, što uključuje promjenu izgleda kuhinje kroz vrijeme do industrijske proizvodnje hrane, u kojoj, smatra Lindqvist, hrana mora zadržati autentičnost. Četvrti i posljednji u nizu ključnih tekstova je studija primjera Torgera Gilleboa, koji na primjeru Norveške promišlja regionalne inovacije u ekološkoj proizvodnji hrane.

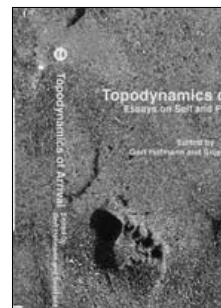
Zbornik je podijeljen u četiri dijela koji svaki zasebno okuplja skupinu tekstova sličnih tema, iako, kao što i u uvodniku naglašava urednica, dolazi do povremenih preklapanja koja je nemoguće izbjeći. Prva cjelina okuplja tekstove koji govore o ulozi hrane u multinacionalnom i transnacionalnom kontekstu. Nancy Yan istražuje autentičnost kineske kuhinje u raznolikim kulturama u kojima je diljem svijeta pronalazimo, a s obzirom na njezin povijesni kontekst. D  ridre D' Auria daje pregled razvoja talijanske kuhinje u Irskoj u dvadesetom stoljeću, a Una A. Robertson analizom kuharica prati popularnost jela *chicken tikka masala* u Velikoj Britaniji. Eszter Kisb  n prati uzgoj i preradu *mangalice*, posebne vrste svinje, istražuje njezine   panjolske korijene te rijetku uporabu danas u Mađarskoj. William Lockwood na temelju terenskog istraživanja promišlja porijeklo i povijest određene vrste sendviča zvanog "coney", a Yvonne Lockwood istražuje kulturu ispijanja kave u finskim obiteljima u nekoliko američkih država i tako pokušava opisati i objasniti način prilagodbe Finaca u njihovoj novoj domovini. Druga skupina tekstova promišlja svakodnevne prehrabene prakse s obzirom na nacionalni, regionalni i lokalni kontekst. Maria van Winter daje uvid u svakodnevni ritam obroka i prehrabnenih navika stanovnika srednjovjekovnih samostana, a o kulturi pijenja – osvrćući se na povijest proizvodnje dvaju napitaka i njihovu uporabu danas u   vedskoj – piše Nils-Arvid Bring  us. O prehrabnenim navikama stanovnika Cipra od kraja 19. do polovice 20. stoljeća piše Euphrosyne Rizopoulou-Egoumenidou. Ona takoder tradicijsku prehranu suprotstavlja konzumerizmu današnjice te potiče njezino očuvanje jer smatra da je tradicijska prehrana temelj kulturnog identiteta pojedine zajednice. Eldbj  rg Fossgard je rad posvetila društvenoj dimenziji prehrane opisujući prehrabene navike djece u obiteljima srednje klase u Norveškoj tijekom 19. i 20. stoljeća. O društvenoj dimenziji hrane, nadalje, u svome radu govori Giada Danesi, koja istražuje odnos prema zajedničkim, obiteljskim obrocima mladih Nijemaca i Francuza. Zaključuje da je kod Francuza zajedničko objedovanje središnje mjesto društvene interakcije dok kod Nijemaca to uglavnom nije tako. Antonia-Leda Matalas zajedno sa suradnicima (Chrystaleni Lazarou i Demosthenes B. Panagiotakos) istražuje promjene prehrabnenih navika djece na Cipru s obzirom na društveno-ekonomske faktore posljednjih desetljeća 20. stoljeća. Jennifer McArthur i Samir Samman istražuju stavove prema prehrani mladih žena u Australiji, točnije odnos i mišljenje o važnosti slijeda dnevnih obroka, te zaključuju da su doručak, ručak i večera izgubili pravo značenje i vezu s vremenom u kojem se odvijaju. Ken Albala na temelju članaka objavljenih u *Cultures of the World Encyclopedia* (2011) istražuje stavove obitelji prema zajedničkom obroku. U trećem su dijelu zbornika okupljeni su radovi koji promišljaju važnost domaće uzgojene hrane te stanje otvorenih tržnica hrane u suvremenom društvu. Maja Godina-Golija piše o važnosti i ulozi domaće uzgojene hrane u seoskom i urbanom okruženju u Sloveniji i prati tijek promjena i stavove prema njoj u posljednja dva desetljeća. Nives Rittig-Belj  k, Mirjana Randić i Orlanda Obad promišljaju odnos kupaca prema hrani koja im se nudi na otvorenim tržnicama i specijaliziranim trgovinama u Hrvatskoj s obzirom na raznovrsnost oznaka kojima hrana obiluje i koje nužno uvjetuju njezinu cijenu i kvalitetu. Adelia Hanson progovara o vrlo važnoj činjenici u suvremenom razvijenom društvu: nestanku kuhanja i pripremanja svježe hrane u kućanstvima diljem svijeta. U svom se radu osvrće na stanje u SAD-u i kao posljedicu navodi mnoge zdravstvene probleme kojima su ljudi izloženi zbog promjena prehrabnenih navika. Posljednji je rad u ovoj cjelini tekst Helene Tangires, koji govori o otvorenim tržnicama s hranom i njihovoj ulozi u SAD-u.   etvrta se cjelina odnosi na promišljanje i percepciju organske i ekološke hrane u suvremenom društvu: Gun Roos spomenutu temu istražuje u Norveškoj, a Maria Frostling-Henningsson u   vedskoj. Posljednji tekst u zborniku je rad više autorica (Anne Kirveennummi, Riikke Saarimaa, Leene Jokinen, Johanne M  kel  ) i govori o ulozi ekološke hrane u Finskoj.

Glavne teme zbornika, pa i skupa koji mu je prethodio, promišljanja su promjena u prehrani ne samo na razini društva u cijelosti već i na mikrorazini jedne obitelji ili kućanstva. Promjene prehrabnenih navika, izgubljena temporalna dimenzija obroka u danu i tjednu, pitanje etike u novim načinima proizvodnje hrane i distribuciji namirnica – samo su neke od tema komentiranih i obrađanih u zborniku. Kao cjelina koristan je doprinos kulturnoantropolo  skom i etnolo  skom istraživanju

temeljnih, ali i aktualnih pitanja vezanih uz kulturu prehrane i stoga vrlo važna referenca u budućim istraživanjima suvremenih prehrambenih praksi diljem svijeta.

Melanija BELAJ

Topodynamics of Arrival. Essays on Self and Pilgrimage, ur. Gert Hofmann, Snježana Zorić, Rodopi, Amsterdam, New York 2012., 242 str.

Zbornik radova *Topodynamics of Arrival*, koji potpisuje urednički dvojac Gert Hofmann i Snježana Zorić, sadrži jedanaest tematski, teorijski i metodološki raznolikih eseja povezanih zajedničkim interesom za transformativni potencijal putovanja te njegovu krajnju točku, odnosno odredište. Pojam topodinamike (*topodynamics*) iz naslova zbornika upućuje na dvostruko poimanje odredišta putovanja ili, ako hoćete, mjesta dolaska (*place of arrival*). U prvome je redu riječ o lokaciji (bilo stvarnoj bilo izmaštanoj), točki u prostoru. Ta je točka, međutim, uvijek i prva i posljednja postaja na putovanju, i njegov krajnji cilj i startna crta jer istodobno označava završetak jednog i početak drugog procesa. Nadalje, uz čin putovanja, a osobito dolaska, vezane su i razne transformacije, poglavito putujućeg subjekta, a katkad i samog odredišta. Svaki je dolazak, kako se navodi u uvodničkom tekstu, ujedno i *dogadjaj*.

Čin odlaska, prostornog iz/premještanja nije preduvjet samo fizičkog putovanja, već i onog simboličkog, koje se pak najčešće manifestira u vidu duhovnog (samo)propitkivanja i traganja za vlastitim identitetom. U tome je smislu svako putovanje donekle i hodočašće, spoj unutarnje i vanjske metamorfoze. Hodočašće tako postaje svojevrsnim *lajtmotivom* koji se proteže kroz većinu tekstova u zborniku. Pritom valja naglasiti kako spomenuti pojam nema nužno religijske konotacije: štoviše, većina se eseja bavi njegovim tjelesnim, intelektualnim i emocionalnim komponentama. Hodočasnik kao putnik, istraživač, turist, tragatelj i vječni stranac, metafora je suvremene egzistencije koja se opire ukorijenjenosti i geografskoj fiksiranosti, utjelovljenje stanja neprestane “beskućnosti” (*homelessness*) kao preduvjeta istinske samospoznaje.

Iako zbornik nije formalno podijeljen u poglavlja, eseje bismo uvjetno mogli svrstati u dvije kategorije: oni koji se bave stvarnim putovanjima i odredištima (prva tri eseja) i oni koji analiziraju napise o putovanjima i odredištima (bilo da se radi o stvarnim ili imaginarnim mjestima/pothvatima). Rad Snježane Zorić oslanja se na autoričino vlastito hodočašće u budistički hram Borobudur. Iako je riječ o putovanju na mjesto bremenito religijskim implikacijama, duhovna transformacija hodočasnika u Borobudur, ističe Zorić, ne odvija se na putu prema odredištu, već u procesu kretanja kroz sam hram. Da čin dolaska ne znači nužno transformaciju putujućeg subjekta pokazuje esej Michaela Shieldsa. Pomnim čitanjem sačuvanih tekstova srednjovjekovnih napjeva autor pokazuje kako čin dolaska skupine flagelanata u Strasbourg 1349. godine (pri čemu je sam ulazak u grad obilježen performansom koji evocira Kristov ulazak u Jeruzalem) taj “svjetovni” prostor transformira u mjesto hodočašća: “U tradicionalnom hodočašću hodočasnike definira čin

odlaska na sveto mjesto, no u ovom su slučaju hodočasnici ti (bilo kao pojedinci, bilo kao dio kolektiva) koji definiraju sveto mjesto samim svojim dolaskom”. Antonija Zaradija Kiš zbornik je obogatila prikazom kulta svetog Klementa Rimskog u mjestima na hrvatskoj obali. Kroz opise najvažnijih vjerovanja i običaja vezanih uz spomenutog sveca, autorica trasira “putovanja” ovog kulta na geografskoj i temporalnoj osi.

Zamišljenu kategoriju literarnih putešestvija otvara tekst Johna Outhwaitea posvećen “sekularnom hodočašću” nizozemskog autora Ceesa Nootebooma, opisanom u romanu *Roads to Santiago*. Tjeran osjećajem nepripadnosti rodnoj zemlji Nooteboom kreće u potragu za samospoznajom i vlastitim identitetom koji se, smatra on, krije u Španjolskoj. Odričući se nacionalne komponente vlastitog identiteta, Nooteboom i u Španjolskoj inzistira na statusu nepripadanja. Ljubomorno čuvajući vlastitu autsajdersku poziciju stranca i turista. U konačnici, njegov se identitet rađa u nekoj vrsti “trećeg prostora”, u stanju neprestane dislociranosti i permanetnog beskućništva. Tekst Martina Pottera donosi usporedno čitanje romana *Helena* autora Evelynna Waugha i *The Mandelbaum Gate* Muriel Spark. Slično Nooteboomu, i protagonistice navedenih romana smatraju kako je glavni preduvjet za pronalazak sebe napuštanje poznatog, svakodnevnog i domaćeg prostora. No njihovo se odredište, “nebeski grad” Jeruzalem, otkriva kao polisemantička mješavina raznolikih prostornih, povijesnih, kulturnih, vjerskih i jezičnih jedinica.

Liminalni karakter odredišta kao svojevrsnog praga između poznatog i nepoznatog, jastva i Drugoga, možda je najbolje istražen u eseju Gerta Hofmanna posvećenom Sofoklovoj tragediji *Edip na Kolonu*. Točnije, autorov je fokus na Kolonu, zloglasnom domu mitskih Eumenida i konačnom odredištu proganog Edipa. Edipovo progonstvo, reći će Hofmann, moguće je tumačiti kao neku vrst obrnutog hodočašća – putovanja lišenog nade u iskupljenje. Služeći se Bahtinovim konceptom kronotopa, David Buchanan analizira reprezentativna djela iz različitih književnih razdoblja, od *Epa o Gilgamešu* i Ovidijevih *Metamorfoza* do *Srca Midlothiana* Waltera Scotta i Čehovljevih kratkih priča. Analizama odabranih tekstova Buchanan bilježi promjene u književnom kronotopu dolaska na vremenskoj i geografskoj osnovici.

Irina Dzero javlja se s paralelnim čitanjem Boccacciova *Dekameron*a i *Heptameron*a Margarete Navarske. U središtu obaju djela su skupine žena i muškaraca koje se okupljaju na izoliranim, ruralnim lokacijama kako bi se sklonile od raznih nepogoda (epidemija kuge, poplava). Ne bi li prikrali nevolje, počinju pričati priče. Ritual pripovijedanja transformira mjesto dolaska (prebjega) u polazište imaginativnih izleta u pustolovne narativne svjetove. Odredište stvarnog i neželjenog bijega pred opasnostima postaje polazna točka poželjnog bijega od stvarnosti i prijašnjeg života. Andreas Stuhlmann laća se analize “romana o antropologiji” *Explosion* Huberta Fichtea i Leonore Mau. Ovdje je samo književno djelo, rezultat Fichteova pokušaja ostvarivanja “identiteta u pokretu”, “mjesto” dolaska. Uz pomoć likova Jäckija i Irme roman dokumentira tri putovanja Fichtea i Mau u Brazil, ispreplićući pritom tri stilske razine: romanesknu, novinarsko-političku i etnografsku. Konačni rezultat je tzv. “etno-poetika”, odnosno “poetska antropologija”.

“Slučaj” koji u svom eseju analizira Ketevan Kupatadze je projekt “Año 0” (Nulta godina), koji je osmislio i pokrenuo španjolski pisac Gabi Martinez. U sklopu projekta skupina autora je otputovala u odabrane metropole te svoja iskustva pretočila na papir. Rezultat su subverzivni i kritički nastrojani “metatekstualni putopisi” koji se s jedne strane oslanjaju na postojeći repertoar klišeja i “kolonizatorsku” perspektivu kao dominantu u povijesti žanra, a s druge te iste klišeje i perspektive dekonstruiraju razotkrivajući njihov kolonijalni podtekst. U ovom je primjeru “dolazak” paradoksalno moguć tek po povratku s putovanja, a realizira se procesom pisanja i (auto)refleksije. Posljednji esej u zbirci, djelo Adrienne Bernhard, donosi analizu kratke priče američke spisateljice Sarah Orne Jewett *A White Heron*. Koristeći se teorijsko-metodološkim aparatom tzv. ekokritike, Bernhard razmatra odnose između stvarnih i imaginarnih (često i idealiziranih) prostora, civilizacije i prirode u priči, sve u kontekstu politike očuvanja, koju je prema promjenama u američkom životu na kraju 19. stoljeća zauzimala sama Jewett.

Topodynamics of Arrival četrnaesti je naslov u seriji *Spatial Practices*, predstavljenoj kao interdisciplinarni susret kulturne povijesti, geografije i književnosti. Glavni je cilj serije istražiti i predstaviti nove prakse i smjerove u izučavanju mjesta i prostora.

Nada KUJUNDŽIĆ

Vinko Grubišić, Krilati pjev. Filomela i slavuj u poeziji zapadnog kruga (dvojezična antologija), Topical, Zagreb 2012., 356 str.

Već je, primjerice, u članku “Životinjske naravi demoni u Marulićevu *Evandelistaru* u odnosu na srednjovjekovne bestijarije” (*Colloquia Maruliana* 12/2003) Vinko Grubišić uputio i na svoju sklonost prema književnoteorijskoj animalistici, a gdje je, među ostalim, utvrdio da je Marulić u svojoj pjesmi *Tužaljka protiv ubojice psa Mora* oplakivao smrt svojega psa te da je “sigurno volio životinje i mora se reći da je njegov *Evandelistar* u stanovitoj kontradikciji s nekim njegovim latinskim stihovima, posebno s epigramima”. Naime, u *Evandelistaru* neke su sasvim blage životinje (npr. kit i slon), kako autor pokazuje, označene negativnokvalitativnim demonskim atributima, i to samo zbog svoje tjelesne golemosti.

Uvod u dvojezičnu antologiju *Krilati pjev. Filomela i slavuj u poeziji zapadnog kruga* Vinko Grubišić započinje konstatacijom kako nema mnogo antologija na nekom jeziku o jednoj ptici te da su pjesme za ovaj izbor prevedene s nekoliko jezika: s engleskog, francuskog, grčkog, latinskog, ruskog, srednjovisokonjemačkog, španjolskog i talijanskog, a time je postavio svojevrsan moguć model teorijskoj književnoj animalistici u oblikovanju antologija i o drugim životinjama.

Svoju višejezičnu antologiju, koja djelomice u naslovu slijedi naslov Slamnigove kultne knjige *Svjetska književnost zapadnog kruga* (1973.), Vinko Grubišić posvećuje slavuju jer, kako ističe, slavuj je ne samo najraspjevanija nego i najopjevanija ptica. Tomu je zaslužan i mit o Filomeli, prema grčkome mitu, ljepotici koju je silovao Terej, suprug njezine sestre Prokne, i odsjekao joj pritom jezik, a ona ga je poslije prokazala kad je izvezla taj stravičan prizor na platnu. Robert Graves napominje kako svi mitografi, osim Higina, Proknu pretvaraju u slavuj, a Filomelu (*slatka melodija, ljubiteljica glazbe, prijateljica stada*) u lastavicu, što bi mogao biti pokušaj korigiranja “grešaka” (varijanti) ranijih pjesnika koji kažu da je Terej Filomeli a ne Prokni odsjekao jezik. Ovidije u svojim *Metamorfozama* (VI. pjevanje) zadržava stariju verziju prema kojoj je Terej Filomeli odsjekao jezik: naime, najprije joj je klijestima uhvatio jezik, a zatim ga je odrezao mačem. Tako je u klasičnim književnostima mit o Filomeli najpoznatiji u Ovidijevoj verziji u *Metamorfozama*, gdje je Filomeli, nakon najstrašnijih zločina, dosuđena šutnja, samovanje u divljini i vezivo, koje joj omogućuje komunikaciju, a gdje antologičar upućuje na etimološku povezanost *teksta* i *tkanine*. Navedeni je mit pružao izvor za mnoge kazališne vrste, i to od klasičnih tragedija gdje Vinko Grubišić posebno spominje *Tijesta* (*Thyestes*) Lucija Aneja Seneke pa sve do Artaudova kazališta okrutnosti, kao što je bio otvoren prema brojnim interpretacijama, a posebice ga je zbog stravične scene silovanja,

incesta, mutilacije, antropofagije interpretirala feministička književna kritika. U pažljivoj analizi svakoga spominjanja silovanja u Shakespeareovim dramama feminističke teoretičarke zaključuju da su oni koji siluju uglavnom *Drugi* – tako u *Titu Androniku* silovanje provode *barbari* Goti (Hiron i Demetrije, Tamorini sinovi). Nadalje, među ostalim, feministička interpretacija ističe da je Rim *Tita Andronika* patrijarhalni svijet; dva ženska lika navedene tragedije zatumljena su patrijarhalnim dogmama i obje su (Tamora i Lavinija) na kraju tragedije mrtve, kao što je mrtav i treći ženski lik – dojilja. Navedimo zoomorfni opis njezina klanja koje provodi Aron u trenutku kad mu dojilja donosi njegovo izvanbračno dijete (koje dobiva s Tamorom), gdje naturalistički, na način priklane svinje u scenografiji dvorišne svinjokolje, oponaša njezinu agoniju: “Kme! Kme!/Kmeči ko krme spravljeno za ražanj” (V,2; u prijevodu Tomislava Ladana). Ili u prijevodu Mate Marasa: “Kme, kme!/Tako skviči prase kad se priprema za ražanj” (V,2).

Naime, polazeći od različitih verzija obrade mita o Filomeli u grčkoj i rimskoj književnosti, antologičar postavlja pitanje “kako je nakon tako okrutne osvete i zločina Filomela stekla glas izuzetno melodiozne ptice, glas koji je čak postao kod Johannesa Pekhama popratnja Kristova života i muke, a kod Oscara Wildea čak potpuna žrtva (nekorisna radi ženske prevrtljivosti), e da bi se jedna ljudska ljubav ostvarila?” (str. 17). Tako s jedne strane slavuj može pjevati o najvećoj žalosti koja je zadesila njega i njegove, a s druge strane, kao što nam je Ovidije sugerirao drugu mogućnost – nakon okrutne gozbe i bacanja dječakove glave ocu, Filomela raspletene, razbucane kose žali što ne može svoju radost pred Terejevom nesrećom izraziti riječima kakve Terej zaslužuje.

Nadalje, Vinko Grubišić postavlja pitanje kada je i kako Filomela ostvarila transgresiju u muški rod i postala slavuj, i tu se poziva na knjigu Beryla Rowlanda *Birds with Human Souls. A Guide to Bird Symbolism* (1978.), gdje se među ostalim navodi da ljubav s kojom se slavuj tradicionalno poistovjećuje može biti nesretna ili sretna; povezana sa starom pričom o silovanju i osveti – ta ptica pjeva tužaljku, a povezan s proljećem i svibanjskim jutrom, slavuj pjeva sretnu ljubav. I nadalje, povezan s “pjesnikom može izražavati ili osobni zanos ili muku; izravno suprotstavljen svjetovnom tumačenju, slavuj pjeva Kristovu smrt i uskrsnuće, a tako samim tim on je simbol najveće ljubavi” (str. 18). Možemo nadodati kako bioetičar Nikola Visković u svojem članku o zooerotici, što ga je objavio u književnoanimalističkom zborniku *Književna životinja* (2012.), navodi kako su ptičice općenito znamen muške žudnje, kako to pokazuju lijepi krilati falusi s jedne posude i amuleta u Britanskom muzeju ili Boccacciove slavujске metafore za falus. Nadalje, u svojoj knjizi *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (1996.) Nikola Visković ističe kako u *Romeu i Juliji* slavujev noćni pjev kao glas melankolije pripada ljubavnicima nasuprot radosno ševinu pjevu.

I nakon detaljnoga iznošenja navedenoga mita u grčkoj i rimskoj književnosti Vinko Grubišić kreće na interpretaciju navedenoga motiva u književnopovijesnim razdobljima, i to naravno u kronologijskom slijedu. Tako antologičar pokazuje kako su neke ideje perzijskih, egipatskih i arapskih shvaćanja slavuja mogle doprijeti među trubadure 13. stoljeća, kao i pjesnike kasnog srednjeg vijeka na latinskom, a i ranije preko Maura u Španjolskoj. Pritom antologičar navodi kako bi se svakako valjalo zadržati na perzijskom filozofsko-religijskom spjevu *Vijećanje ptica*, koji je sastavio Farid ud-Din Abu Hāmid Muhammad ben Ibrāhīm u 12. stoljeću, gdje se slavujev pjev odvija u Vrtu ljubavi i povezan je s ružom, a privrženost pjevu ujedno označava odanost Bogu.

Kršćanstvo je radikalno uočilo nove note slavujeva pjeva; s jedne strane bila je to radost, ljubav i razbuktali život u proljeće, kao što nam to pokazuje *Carmina burana*, a s druge strane to je mistična slika slavuja kao ljudske duše koja žudi za proživljavanjem Kristove muke, kao što nam to pokazuje John Peckham u svojoj pjesmi *Philomena, praevia temporis amoeni*, koja se smatra jednom od najljepših srednjovjekovnih pjesama. Naime, poistovjećivanje slavuja s dušom koja čezne za približavanjem Kristu najviše je došlo do izražaja u pojedinih franjevačkih pjesnika, a naročito u engleskog pjesnika Johna Peckhama, čija se spomenuta pjesma o Filomeli ponekad pripisuje i sv. Bonaventuri. Inače, kao što je pokazao Teo Radić u svojoj tradutološkoj raspravi (*Colloquia Maruliana* 21/2012, br. 21) Marulićeva pjesma *Od slavića* upravo je sastavljena prema tom latinskom predlošku.

Tako što se tiče renesanse i manirizma, antologičar se zaustavlja na Shakespeareu, koji se u više navrata pozabavio Filomelom. Naime, u *Titu Androniku* Shakespeare je veoma blizak Ovidiju: prisjetimo se u tom monstruariju ikonograma silovane Lavinije – odsječene su joj šake, odrezan jezik, ostaje s batrljcima. Kao izvor stila Shakespeareova *Tita Andronika* (*The Most Lamentable Roman Tragedy of Titus Adronicus*, 1594) – naravno, temeljni je izvor sâme tragedije *Historija Tita Andronika* – navode se Euripidova *Hekuba*, Senekina tragedija *Thyestes* (*Tijest*), Ovidijeve *Metamorfoze* kao i *Španjolska tragedija* Thomasa Kyda, koja je u doba mladoga Shakespearea slovila kao najpoznatija “drama osvete”. Nakon renesanse, Vinko Grubišić zamjećuje da se Filomela ponovno vraća u kolibu, u šumu, a ako se i govori o njezinoj sudbini, njezina se okrutnost ili prešućuje ili pak ublažava.

Zadržimo se u tome slijedu književnopovijesne poetske antologije o slavuju ukratko na njezinu dijelu u kojemu se antologičar posebno zadržava na *Odi slavuju* Johna Keatsa, koju određuje kao jednu od najljepših pjesama o slavuju u engleskoj književnosti. Tako je Charles Brown, Keatsov sustanar, zapisao da je Keats radio bilješke za tu pjesmu u blizini slavujeva gnijezda, a i Keatsov portret koji je naslikao Joseph Severn pokazuje pjesnika kako osluškuje upravo slavuja. Za Keatsa je pjev slavuja, odnosno slavujice, usko povezan s prirodom i s ljubavlju.

Vinko Grubišić napominje kako je u antologiju uvrstio samo neke poetske tekstove, a nije i prozne radove o slavuju, te da bi se u tom slučaju trebalo zadržati na poznatoj priči o strijelcu i slavuju u legendi o Jozafatu i Barlaamu, zatim na djelima Plinija Starijega pa svetoga Ambrozija sve do Margaret Atwood u priči *Slavujica*, u kojoj je rekreirala mit o Filomeli. Što se tiče filmske umjetnosti, svakako bi se valjalo pozabaviti i filmom *Freaks* [Nakaze] Toda Browninga s obzirom na Dvoglavu slavujicu; naime, pod tim su imenom u *freak showovima* nastupale Millie i Christine (odnosno, Millie-Christine) koje su rođene sa spojenom kičmom.

Ukratko, nakon knjige Vladimira Pavlakovića *Pas u svjetskoj i domaćoj knjizi* (1938), kao i knjige Gige Gračan *Macani razni: sastavci, mahom vedri – mic po mic* (1996.), nastale kao zbirke tekstova i crteža o mačkama i mačcima, te nakon književnomalističke antologije Ane Horvat *Subića: hrvatski pjesnici o životinjama* (2010.), dobili smo i pjesničku antologiju o slavuju, što je samo dokazna matrica da postoji dobar teorijski i etički razlog da se u proučavanje životinja još intenzivnije uključi humanistika i time sugerira zajednički program “kreativnoga disciplinarnoga uznemirivanja”, kako je istaknula engleska teatrologinja Una Chaudhuri.

Suzana MARJANIĆ